

ÖZ

Sistemin aktif işleyiş süreci açısından bakıldığında XIV. yüzyıl başlarından XVII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî sisteminin temel unsurlarından birini oluşturan timar sistemi, imparatorluk dahilindeki mirî arazi rejiminin uygulandığı topraklarda tarımsal ekonomik hayat düzenini, vergilendirme usüllerini, ordu mensupları ile halk arasındaki ilişkileri ve sorumlulukları belirleyen önemli bir unsur olmuştur. Tarihî süreç içinde ekonomisi tarıma dayalı tüm ekonomilerde mutlaka izleri görülen timar sisteminde öne çıkan hususiyetlerden bir diğeri ise eyalet idaresinin sosyo-ekonomik politikalarını şekillendirmesidir. Tarım ekonomisinin devletin maliye sistemi üzerinde ciddi bir rol üstlenmesinden dolayı timar sistemi kapsamındaki araziler, devlet politikasının önemli bir unsuru olmuştur. Diğer bir ifadeyle tarımsal politikaların devamlılığı konusunda divanda alınan kararlar ve bu kararların sistemli bir şekilde uygulanması konusu reaya ile devlet arasındaki ilişkilerin seyrini belirlemiştir. Kökeninde Türk-İslâm devletlerinin yanı sıra devletin kurulduğu ve yayıldığı topraklardaki önceki idarelerden de izler taşıyan bu sisteme dair bilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun geride bıraktığı çeşitli arşiv kayıtlarından öğrenilmektedir. Sistemin ana karakteri Osmanlı bürokrasisinin başlıca uygulamalarından tahrir sisteminin kayıtları olan mufassal tahrir defterleri, icmal veya mücmel defterlerden öğrenilmekle birlikte tahrir esnasında ya da dirlik dağıtımı sırasında yaşanmış gelişmeler, usulsüzlükler, aksaklıklar, imparatorluğun başkenti İstanbul'da haftanın belirli günlerinde devletin meselelerinin iştişare edilerek karara bağlandığı Divân-ı Hümayûn toplantılarında alınan kararların birer suretlerini içeren Mühimme Defteri kayıtlarında da görülmektedir. Bu defterlerin bizzat devletin merkezinde hazırlanması ve emirlerin padişahın kararı doğrultusunda kayda geçirilmesi, bu kayıtlara Osmanlı tarihi'nin diğer alanlarında olduğu gibi timar-toprak sistemi kapsamındaki araştırmalarda da başvurulabilecek güvenilir kaynak olma niteliğini kazandırmaktadır. Timar sisteminin incelenmesi bağlamında araştırmacılara ışık tutan başlıca arşiv kaynaklarından olan tahrir defterleri ile timar tevcih defterleri; timarın önceki vaziyeti ve kaydedildiği zamandaki dirlik sahiplerinin kim oldukları, nerede ve ne kadar bütçeli dirlik tasarruf ettikleri, ilgili şahısların askerî yükümlülükleri ve konu ile ilgili sair ayrıntıları içermesi yönüyle büyük önem arz ederken yine sistemin işleyişinde yaşanan bozulmalar, usulsüzlükler, birbirlerinden farklı özelliklere sahip olan timar bölgelerinde yaşanan asayiş sorunları ve diğer sosyal meseleler gibi hususiyetlerle ilgili olarak divana başvurulmasının ardından buradan çıkan kararlar da sistemin içeriğine dair daha ayrıntılı bilgilere ulaşmamıza imkân tanımaktadır. Ancak şuna açıklık getirmek gerekir ki mühimme defterlerinde tutulmuş fermân-ahkâm suretleri divânda görüşülen soruna dair kesin karar verildiğini göstermekle birlikte ilgili sorunun hemen çözüme kavuşturulduğu düşüncesine de sevk etmemelidir. Nitekim farklı tarihlerde tutulan defterlerde aynı husus ya da dava ile ilgili kayıtlara rastlanması konunun ya da ilgili problemin çözümü noktasında sürecin oldukça zaman aldığı bir göstergesi olmalıdır. Nitekim bu çalışmada, Osmanlı idari ve ekonomi teşkilatının bel kemiğini oluşturan timar ve tahrir sisteminin uygulanması konusunda konu ile ilgili mühimme hükümlerinin değerlendirilmesi suretiyle Osmanlı timar sisteminde karşılaşılan hususlar üzerinde değerlendirmede bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tahrir, Timar, Toprak Sistemi, Mühimme Defterleri, III. Murad.

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-Posta: durmuskaraboga@sdu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9184-3550

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, E-Posta: recepbozdogan@hotmail.com.tr, ORCID ID: 0000-0001-8212-7870

SOME FINDINGS REGARDING THE PROBLEMS IN THE APPLICATION OF OTTOMAN
MANORIALISM SYSTEM

ABSTRACT

In terms of the active functioning of the system, manorialism system, one of the main elements of military system of Ottoman Empire from the beginning of XIVth century until the end of XVIIth century, has been an important factor determining agricultural economic life order in the land where demesne is applied within the empire, taxing methods, relation and responsibilities between military members and the public. Another factor in manorialism seen in the economies based on agriculture is that state administration forms socio-economic policies. Due to the fact that agricultural of economy has played a serious role on the government of economy manorialism covered which lands have become a factor the state of policy. In other words, taken of decisions in the council have been significance about agriculture of policy of permanence and applications of these decisions determined the relations to between the community and official. Various resources of Ottoman Empire have revealed this system having the origin of Turkish-Islamic nations but also showing traces from the previous nations in the land they were expanded. Main character of the system is found in the brief, records of cadastral record system which was one of the main applications of Ottoman bureaucracy as well as developments, irregularities, malfunctions during cadastral recording or distribution of the land, muhimme records including one copy of decisions taken in Imperial Council where state matters discussed in specific days in Istanbul, the capital of the empire. The fact that these records were enregistered in the state centre and the orders were recorded in accordance with the decision of Sultan make these records credible resource for research on manorialism system as well as other fields of Ottoman history. Cadastral record books and grant booklets which are the main archive resources for studies in terms of examination of manorialism system are significant to present previous state of manorialism, the landowners at the recording time, where and how much land they got, military responsibilities of related people and miscellaneous details. These documents allow us to reach more detailed information of the content of the system about malfunctions in the application of the system, irregularities, decisions taken in the council for the applications regarding crime issues and other social in the manor areas. However, we must clarify that judgement and decree copies in the muhimme books showed that final decision was taken for the issues discussed in the council. On the other hand, it should not lead the opinion that the issue was solved immediately. Thus, the fact there are records in the different books about the same case or issue should be the sign that it took long time to solve the related issue. Therefore, this study evaluates issues in the Ottoman manorialism system evaluating muhimme decrees in terms of application of manorialism system which is the backbone of Ottoman administrative and economic organisation.

Keywords: Cadastral, Manorialism (Timar), Territory of System, Muhimme Books, Murad III.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükselişinde önemli bir role sahip olan timar sistemi, yalnızca askerî açıdan değil, aynı zamanda tarımsal hayatın düzeni ve sürekliliği, vergi mükellefi halkın devlete karşı olan mükellefiyetlerinin tespiti noktasında da büyük önem taşımaktadır. Genel karakteri ve özellikleri, sistemin uygulanması için oluşturulan tahrir defterleri, timar tevcih defterleri gibi arşiv kayıtlarından öğrenilmekle birlikte bu kayıtlara ek olarak yine devletin padişahтан sonra en önemli karar ve yürütme organı olan Divân-ı Hümâyûn'dan çıkan kararların birer örneklerinin kaydedildiği Mühimme Defterlerinden de ayrıntılı bilgiler edinmek mümkündür. Sistemin ana hatlarıyla irdelenmesinin, bu defterlerdeki timar ve tahrir ile ilgili hüküm suretlerinin değerlendirilmesi bağlamında yararlı olacağı düşünülmüştür. Timar ve tahrir sistemi, Hicri 989-990/Miladi 1581-1582 tarihli yılları kapsayan 46 numaralı Mühimme Defteri'ndeki hüküm suretlerinin ışığında tahlil edildiğinde, imparatorluk dâhilinde tahrir işlemlerinin güncellendiği ve buna bağlı olarak gelir bekleyen hak sahiplerine dirliklerin dağıtılması sürecinin yaşandığı görülmektedir. Ancak bu sürecin pek de kurallara uygun tarzda gitmediği ve her zaman suiistimale açık olduğu timar ve dirlik sahiplerinin, il-yazıcıların, büyük dirlik sahiplerinin yardımcılarının giriştikleri kanuna aykırı faaliyetlerden anlaşılmaktadır. Defterde dirlik dağıtımında yaşanan sorunlara, kanuna aykırı dirlik ve vergi tasarrufuna, bünyesindeki bazı esneklikler dolayısıyla asayişin sağlanmasında ve kanunlarının uygulanmasında zorluklar yaşanan serbest timarlara, yoksul halkı vergilendirme ve bazı yükümlülükler ile zulme uğratma gibi çeşitli problemlere değinilmiştir. Bu gibi sorunların çözüme kavuşturulması için haftanın belirli günlerinde ya da gerek görüldüğü vakitte merkezde toplanılan Divân-ı Hümâyûn'un ciddi anlamda rolü bulunmakta idi. Karşılaşılan sorunlara çözümlerin arandığı toplantılarda alınan kararlara genel olarak bakıldığında, hükümlerin kanunları hatırlatıcı nitelik taşıdıkları görülmektedir. Ancak Divân, her ne kadar bir sorunun çözümü hususunda son kararın verildiği yer olsa da o sorunun hemen çözüme kavuştuğu ve uygulandığı kanısına varmak hatalı değerlendirmelere ve sonuçlara ulaşmaya neden olabilir. Nitekim farklı divân toplantılarında aynı sorunların ya da davaların yeniden görüşüldüğü çok kez görülmektedir. Timar ve tahrir araştırmalarında Mühimme Defterlerinin de ne derece önemli olduğu, çalışmada belirlediğimiz başlıklar altında anlaşılacağı düşünülmektedir.

OSMANLI TİMAR SİSTEMİNİN UYGULANIŞINDA YAŞANAN PROBLEMLERE DAİR BAZI TESPİTLER

1. Klasik Dönem Osmanlı Timar Sistemi'ne Genel Bakış

Timar, Osmanlı sisteminde belirli bir bütün oluşturan bir toprak parçasından ziyade asgari ve azami sınırları kanunlarla belirlenmiş vergi gelirlerinin tahsil edildiği itibari birimleri ifade etmektedir.¹ Dirlik ile eş anlamlı olan timar kelimesi, “*bakım, ilgi*” manasına gelmekle birlikte, terim anlamı olarak Osmanlı merkez vilayetlerinde bir süvari birliğini ve askerî-idarî hiyerarşiyi desteklemek amacıyla miras yoluyla geçmeyen gelir parçasını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle timar, hak sahibine vergi ve bazı ayrıcalıkların tayin edildiği, karşılığında ise devlete askerî olarak atlı ve silahlı hizmet sağlama mükellefiyetini içeren, barış döneminde ise kendine ait birimin düzeni ve asayişinden sorumluluğu gerektiren toprak birimlerini ifade etmektedir. Osmanlı timar sistemi, imparatorluğun askerî ve idarî teşkilatının en temel kurumlarından biri olmakla birlikte mîrî arazi² rejiminin işleyişinde, köylü-çiftçi halk ile askerî sınıfın direği olan timarlı sipahilerin statülerinin ve vergilendirme usullerinin tespit edilmesinde olduğu gibi imparatorluğun klasik çağında tarımsal ekonominin idaresinde belirleyici role sahip olarak kırsal hayatın oluşumunda da önemli bir sistem olarak yer almıştır.³ İnalçık'ın ifadesiyle timar sistemi, büyük bir imparatorluğun, ordusunu Ortaçağ ekonomisine dayanarak ayakta tutabilme kaygısı başat faktör olmak üzere imparatorluğun eyalet idaresine, maliyesine toplumsal ve tarımsal politikalarına da yön verici unsur olmuştur. Bu sistem, her şeyden önce merkezden denetlenen büyük bir sipahi gücünü besleyerek, padişahın ordusuna etkin bir süvari tedariki sağlamak için tasarlanmıştır.⁴ Yeniçeriler, savaş meydanlarında uzun süreler yenilmezliklerini sürdüren bir piyade gücü hizmeti gösterirlerken, etkin bir süvari gücünü ve padişahın egemenliğindeki halkın denetim altında tutulmasını da timarlı sipahiler sağlamaktaydılar. Beldiceanu da kentsel bölgelerdeki büyük dirlik sahipleri olan sancakbeyleri ve subaşları bir kenara bırakılırsa timar sahiplerinin neredeyse tamamının kırsal ve köysel alanlarda derinlemesine kök saldıklarını ifade etmiştir.⁵

Belgeler ışığında timar ile ilgili en erken tarihli bilgiler Orhan Bey dönemine kadar gitmektedir. Nitekim tahrir defterlerinde Orhan Bey devrinde timar tasarruf edenlerin bilgileri mevcuttur. Devletin kurucusu Osman Gazi'nin kumandanlarına ve yoldaşlarına dağıttığı timarlar ya da topraklar daha çok yurtluk (apanaj) statüsünde olup Doğu Anadolu'daki Türkmen devletlerindeki “*tiyül*” ya da “*ülke*” şeklindeki yurtluklara benzemektedir. Timar sistemi üzerinde Bizans etkisini “*pronoia*” sisteminden, Selçuklu ve İslam devletleri etkisini “*ikta*” sisteminden, İlhanlı-Moğol etkisini “*cebe-gecim*” gibi askerî terimlerin kullanılmasından anlamak mümkündür.⁶ XV. yüzyılda timarın Osmanlılarda var olduğu kesin olarak tahrir defterlerinden anlaşılabilir. Bu defterlerdeki bazı kayıtlarda önceki Osmanlı hükümdarları ve hatta beylikler dönemi hükümdarlarına dahi atıflar yapıldığından hareketle XIV. yüzyılın başlarına değin götürülebilir. Osmanlı Arşivleri'ndeki Maliyeden Müdevver kataloğundaki 9 Numaralı Ankara Livasının Merkez ve Kırsal Bölgeleri'ne ait veriler içeren tahrir defterindeki bir timar kaydına bakıldığında Süleyman Oğlu Mehmed'in timarını oluşturan köyün, Orhan Gazi döneminde tevcih edilmiş olduğunu ve bu timarın da I. Murad döneminde Devlethan'a tevcih edildiğini öğrenmekteyiz. Hakikaten de bu kayıt sistemin belge üzerindeki en erken atıflardan biri olarak Orhan Gazi dönemine (1326-62) ulaştığını bize göstermektedir.⁷

Timar sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda tarihî ve iktisâdi zorunluluklar gereği doğmuştur. Nakit ekonomisi ve merkezî hazinenin gerektiği şekilde gelişmediği, para darlığının genel olarak temel sorunlardan biri olduğu sanayi devrimi öncesi dönemde, altın ve gümüşün para sisteminin temeli olduğu bir coğrafyada bu değerli para birimlerinin kıtlığı ve toplanıp merkeze iletilmesindeki zorluklar, ordusu büyük ölçüde süvarilerden oluşan bir devlette vergi tahsil sistemini zorunlu kılmıştır. Ayrıca vergi vermekle yükümlü olan köylü halkın da aynı sıkıntıları yaşamaması, öşür olarak ödenecek miktarın nakit olarak ödenmesinin zorluğu nedeniyle aynı olarak ödemesi uygun görülmekteydi. Ortaçağ'da devletin aynı vergiyi toplayıp nakde dönüştürme imkânlarının zorluğu nedeniyle bu gelir kaynaklarını mültezimlere satmasından dolayı devlet, gelir kaybederek ordunun maaşlarını ödemekte zorlanırdı. Bu sebepten tarih boyunca İslam devletleri, devletin gelirlerini askerlere timar olarak tahsis etmeyi bir gelenek hâline getirmişlerdir. Bu uygulamayla mültezimin yerini asker aldığı için, asker köyde yaşayarak topladığı öşrü nakde çevirme sorumluluğunu üstlenir ve bu vergi getirişiyle ordu için kendi

¹ Mehmet Ali Kılıçbay, *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Teori Yayınları, Ankara 1982, s. 353.

² Bu araziler, Ebussuûd Efendi'nin arz-ı memleket saydığı türden topraklardır. Yani Hristiyanlardan feth olunmuş ve rakabesi yani çıplak mülkiyeti devlete ait olan topraklardır. Fakat bunların tasarruf hakkı tapu resmi denilen peşin bir kira bedeli alındıktan sonra, daimi ve irsi bir nevi kiracılık sözleşmesiyle onları işleyecek olan köylülere (re'âyâ) bırakılmıştır. Re'âyâ, kiracısı bulunduğu bu toprakları işleyerek elde ettiği mahsulden devlete veya devletin tayin ettiği sipahiye, öşür denilen ve nispeti bölgelere göre 1/10 ila 1/2 arasında değişen bir vergiyi ödemekle mükelleftir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, “Mîrî Arâzi”, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 477-478.

³ Halil İnalçık, “Timar”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2012, C. 41, s. 168; Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, çev. M. Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara 1985, s. IX.

⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 111,118.

⁵ Beldiceanu, *age*, s. 3.

⁶ İnalçık, “Timar”, s. 168.

⁷ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi). *MAD Maliyeden Müdevver Defter 9*, v.163.b. Ayrıca bkz. Emine Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2004, s. 12.

imkânlarıyla etkin bir süvari gücü meydana getirme sorumluluğunu alırdı.⁸ Sipahi ile köylü arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde, mirî kanunlar, önemli derecede rol oynamıştır. Sipahi, devletin toprağında, halkın zirâi çalışmalarını⁹ kontrol eden bir memur niteliğindedi ve tımarı elinde tutan sipahinin toprak üzerinde, kanunlarla tespit edilmiş bazı denetim hakları bulunmaktaydı; bu özelliği ile de kendisine “sahib-i arz” yani toprak sahibi adı verilen sipahinin toprak üzerindeki hakları ise şu şekilde izah edilebilir: Devletin toprak yasalarını uygular, boş toprakları, sözleşmeyle ve peşin ödenen bir kira, “tapu resmi” karşılığında talep eden köylünün tasarrufu altına verirdi. Köylü ise toprağı sürekli işlemeyi ve zorunlu vergileri ödemeyi üstlenirdi.¹⁰

Tarihî, ekonomik ve coğrafi koşulların gerektirdiği feodal düzen İran, Bizans, Avrupa devletleri, İslâm devletleri ve Türk-Moğol devletlerinde hâkim bir rol üstendi ve Osmanlı İmparatorluğu da birbirini izleyen genişleme evrelerinde bu feodal sistemlerin her birinden bazı unsurları alıp kendine özgü bir tımar teşkilatlanması geliştirdi. İhtiyaçlarını bu düzen gereği kırsal çevreden karşılayan sipahi, cebelü, atlı-silahlı ve zırhlı profesyonel askerî sınıftan olduğu için vergi veren reayadan ayrı olmuş ve dolayısıyla sistem gereği hem toplum içinde belirli bir sınıf düzeni oluşmuş hem de bu düzenin sonucu olarak iki sınıfın birbirine karışmamasına özen gösterilmiştir. İnalçık'ın bu düzen hususunda vermiş olduğu örneğe bakıldığında, Balkanlarda gerçekleşen fetihlerde Osmanlılar, fetih politikalarının en önemli aşamalarından olan istimâlet gereği bölgenin “*pronoia-baştina*” sahibi Hristiyan süvarileriyle karşılaştıklarında onları vergi veren reayadan farklı olarak askerî seçkinler statüsünde görmüşler ve padişaha bağlı olmak koşuluyla tımar sistemine dahil etmişlerdir. Buradan anlaşılacağı üzere tımar sahipleri arasında gayrimüslim unsurlar da bulunmaktaydı ve bazı sancaklarda Hristiyan sipahilerin Müslüman sipahilere oranı %35'e ulaşmaktaydı. Timardan yetişen atlı-süvari birlikler 1593-1606 Osmanlı-Avusturya savaşlarında tüfek kullanan birliklere duyulan ihtiyacın giderek artmasına kadar Osmanlı askerî sisteminin temel birimini oluşturmuşlardır.¹¹

1.1. Tımar Çeşitleri

Beylerbeyleri, sancakbeyleri, yüksek gelirli üst düzey idareciler ve seferde yoldaşlık eden sipahilerin tasarruf ettikleri dirlikler genel olarak üç kategoriye ayrılmak suretiyle has, zeamet ve timardan oluşmaktaydı. Haslar yıllık geliri yüz bin akçeden fazla olan gelir birimini ifade etmekle birlikte yüksek rütbe ve gelire sahip idareciler tarafından tasarruf edilmekteydi. Bu sınıf içinde havass-ı hümâyûn ve havass-ı vüzera en zengin ve en güvenilir gelir kaynağıydı. Padişah hasları dışındaki hasların sahipleri, ancak görevde buldukları süre içinde dirliklerini tasarruf edebilmekteydiler. Azledilmeleri ya da ölmeleri durumunda dirliklerini kaybetmekteydiler. Devlet ricali içinde en yüksek gelire karşılık gelen vüzera hasları Fatih Kanunnamesi'nde belirtildiği üzere 10 x 100 bin akçeydi. Beylerbeyilerine ise 12 x 100 bin akçeye kadar has verileceği belirtilmiştir. Hasların gelirleri voyvoda adı verilen görevliler aracılığıyla toplanırdı. Hasların öşür ve diğer vergi çeşitleri sahibine ait olup, reayası toprağını işlemez ise elinden alınarak bir başkasına verilir. Has sahipleri gelirlerinin her beş bin akçası için bir cebelü beslemek zorundaydı.¹² 1600'lü yıllara gelindiğinde bir sancakbeyinin en düşük gelirli hassı Eğilli bir Kürt beyine ait olan 96.750 akçelik tutarda iken en yükseği ise 652.500 akçelik tutarla Bosna'daki Klis Sancağı'nda bulunan has idi. Yine bir beylerbeyine ait olan en yüksek has Diyarbekir'de 12 x 100 bin + 660 akçe iken en düşüğü 600 bin akçe tutarında Kıbrıs idi.¹³

Zeâmet yıllık geliri 20.000 ile 99.999 akçe arasında gelire denk gelen dirliğe denilmekteydi. Bu dirlikleri tasarruf edenler aynı eyalet merkezinde bulunan tımar defterdarları, zeâmet kethüdaları, sancaklardaki alaybeyleri, kale dizdarları, divan kâtipleri, defterhane ve hazine-i amire kâtipleri vs. orta dereceli rütbelere haiz kişilerdi. Bazı yörük-aşiret ve müselleme beyleri de zeamet tasarruf etmekteydiler.¹⁴ Daha düşük düzeyde olan tımar sahipleri alacakları terakkilerle zeamet sahibi olabilmekteydiler. Zeamet sahibi öldüğünde toprağı parçalanmadan başkasına verilir. Halaçoğlu'nun, Barkan'dan naklettiği verilere göre, 1520-1535 yılları arasında Anadolu eyaletinde 195, Rumeli eyaletinde 384 zeamet sahibi bulunmaktaydı. Zeametler bazen müşterek olarak da tasarruf edilebilmekte idi.¹⁵

Tımar ise kelime olarak zeametın yanı sıra has yerine de kullanılmışsa da genel itibariyle geliri en fazla 19.999 akçeye kadar sınırlandırılmış Osmanlı tımar sisteminde en çok rastlanan gelir birimini oluşturmaktadır. Küçük bütçeli dirlik olan tımarlar beylerbeyleri tarafından eyaletlerde belirlenmiş birbirinden farklı bütçeleri aşmamak koşuluyla *tezkiresiz tımar* olarak hak sahiplerine tevcih edilebilirdi. Tezkiresiz tımarın eyaletlere göre azami tevcih edilme tutarları değişmekteydi. Buna göre Rumeli, Budin, Bosna, Temeşvar, Erzurum, Diyarbekir,

⁸ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, s. 111-112.

⁹ Klasik Dönem Osmanlı zirâi üretimi hakkında bkz. Mehmet Öz, “XV-XVI. Yüzyıllar Anadolu'sunda Tarım ve Tarım Ürünleri”, *Kebikeç*, S. 23, Ankara 2007, ss.111-128; Durmuş Volkan Karaboğa, *Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nde Tarım*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2010.

¹⁰ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990, s. 155.

¹¹ İnalçık, “Tımar”, s. 168-170.

¹² Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 82.

¹³ İnalçık, “Tımar”, s. 171.

¹⁴ Müselleme çiftlikleri hakkında bakınız. Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Isparta, 2002, s. 211-225.

¹⁵ Halaçoğlu, *age*, s. 83-84; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2017, s. 200-201.

OSMANLI TİMAR SİSTEMİNİN UYGULANIŞINDA YAŞANAN PROBLEMLERE DAİR BAZI TESPİTLER

Şam, Halep, Bağdad ve Şehrizol eyaletlerinde 5.999 akçe iken Anadolu eyaletinde 4.999 akçe, Karaman, Maraş ve Rum beylerbeyliklerinde ise 2.999 akçedir. Bunların bir akçe fazlası *tezkireli timara* dönüşmektedir ki bu timarın tevcih edilip sipahi tarafından tasarruf olunabilmesi için tevcih prosedürü gereği bazı muamelaatın gerçekleşmesi gerekmektedir. En sade tarifıyla timar adayına beylerbeyi tarafından tezkire verildikten sonra merkezde divân tarafından incelenip uygun görülmesi durumunda timar adayı beratını alarak tezkireli timar sahibi olmaktadır.¹⁶

Timarlar, tasarruf edenlere göre idari ve bazı ekonomik ayrıcalıkların tanınmasıyla serbest ve serbest olmayan (basit) timar olarak ikiye ayrılmaktaydı. Osmanlı timar düzeninde hükümet serbest özelliğe sahip timarlara bazı ayrıcalıklar vermekteydi. Serbest timarlarda genellikle *rüsum-ı serbestiye* ve *bâd-i heva* isimleri altında kaydedilmiş olan resimler tam ve müstakil olarak dirlik sahibine ait bulunmaktaydı. Hükümet, serbest olmayan (basit) timar sahiplerine benzer resimleri tahsil etme yetkisini tamamen devretmemekteydi. Bunlara sadece serbest timarlara tanınan hakların bir kısmını devretmekteydi. Serbest olmayan timar sahipleri tâbi buldukları serbest timar sahipleriyle tahsil etme hakkı oldukları resimleri paylaşmaktaydılar. Kanunnamelere göre bu iki grubun paylaştığı resimlere *rüsum-ı serbestiye* adı verilmekteydi. Lakin *bâd-i heva* resimleri, iki grup arasında yarı yarıya paylaşılmaktaydı. Mehmet Ali Ünal, serbestlik resimlerinin çok çeşitli olduğunu belirterek bu sınıfa dahil olan resimlerden *resm-i arûs*, *âdet-i deştânî*, *yâve*, *koyun*, *tütün*, *otlak* ve *kışlak* resimlerini örnek olarak gösterirken aldıkları diğer vergilere kaçak kölelerin yakalanmasından alınan muştuluk vergisini (*müjde-i abd-i âbik*) de ilave etmiştir. Ancak vergi üzerindeki bu tahsil hakkı ve diğer ayrıcalıkların Osmanlı hukuk düzeninden üstün olmadığını da belirterek devletin adli düzeni gereği, herhangi bir cezanın yargılanma ve karar sürecinin mahkemede kadı huzurunda yürütüldüğünü ifade etmektedir. Dolayısıyla halkın hukukî yönden davalarına bakılması ve kararın saptanması timar zümresine ait bir yetki değildi.¹⁷ Serbest olmayan timarlarda ise timar dahilinde tahsil edilecek bu tür vergileri, timarının bağlı bulunduğu sancakbeyinin ya da subaşının adamları ile paylaşması zorunluydu. Çift resmi için paylaşım oranında durum farklı olarak serbest timarlara bırakılan kısmın oranı bölgeden bölgeye değişmekle birlikte bu resmin tutarında da farklılıklar görülmekteydi. Beldiceanu tutarlardaki bu değişikliğin sebepleri arasında bir yandan toprağın niteliğini, bir yandan da fetih öncesindeki idari geleneklerin etkilerinin olduğunu düşünmektedir. Serbest tipi timarlara padişah hasları, şehzade hasları, zeametler, Osmanlı merkezinde hizmet eden kişilerin timarları, dizdarlara ve çavuşlara verilen timarlar, alaybeyi, beylerbeyi, çeribaşı, defterdar, seraskerlerin tasarruflarında olan timarlar örnek gösterilebilir.¹⁸

Osmanlı timar düzeninde ocaklık yöntemi de uygulanmaktaydı. Bu yöntem, Anadolu'da Karaman ve Dulkadir sancaklarındaki sipahi sınıfı mensuplarının Osmanlı hanedanına sadık kalmayı kabul etmelerine karşılık timar bağışlarıyla ödüllendirilmekteydiler. Onlar için sipahilik miras yoluyla geçebilmekteydi. Nitekim yerleşik askerî ailelerin çocuklarına ocakzâde denilmekteydi. Yavuz Sultan Selim, Kızıbaş ve Türkmenlere karşı mücadelesinde bağlılıklarını güvence altına almak amacıyla Diyarbekir beylerbeyliğine bağlı dokuz Kürt sancakbeyinin kendi arazilerinde mülkiyet ve dahili işlerinde serbestlik haklarını tanımış ve aynı zamanda küçük aşiret beylerini de zaim kabul ederek bunları yurtluk ve ocaklık statüsüne dahil etmiştir.¹⁹ Onların zeamet ve timarları aile üyeleri arasında miras yoluyla geçebilmekteydi. Bu sistemin diğer beylerbeyliklerdeki dağılımına gelince Van'da 8 sancakta, Çıldır'da 4 sancakta, Şehrizol'da 1 sancakta ve Kuzey Irak'ta bazı yörelerde uygulanmıştır. Doğu bölgelerinde uygulanmasının yanı sıra bizzat Anadolu'nun ortasında yani Karaman beylerbeyliğindeki bazı Türkmen kabilelere de ocaklık statüsü tanınmıştır.²⁰

Beldiceanu, tahrir defterleri ışığında Anadolu Selçuklu hâkimiyetinde kalmış bölgelerde karma bir tasarruf sisteminin varlığını ileri sürerek, malikâne-divânî tasarruf sistemi bünyesinde malikâne sahibinin örfî vergileri almayıp sadece öşür ile yetindiğini, timarlıların ise sadece örfî vergilerden yararlandığını, sahib-i malikânenin şer'i vergilerin sahibi olduğunu ve bunu istediği şekilde tasarruf edip miras bırakabildiğini belirterek toprak üzerinde cisimsiz bir mülkiyet hakkının olduğunu açıklamıştır. Osmanlı belgelerinde bu tip gelir cinsine hasıl-ı divani, hisse-i divaniyye, canib-i divani, yalnızca divani tanımlamalarıyla görüldüğünü açıklayarak bu cins timar türünün Rum, Bozok, Kayseri, Ankara, Kastamonu, Diyarbakır, Malatya, Karaman, Bayburt, Erzurum gibi Selçukluların hâkim olduğu bölgelerde görüldüğünü belirtmiştir. Yine Osmanlılar tarafından fethedilen bazı Anadolu ve Balkan topraklarında timarların bazen hem örfî vergilerden hem de baş vergisi hariç olarak şer'i vergilerden meydana geldiğini belirterek bu tip timarlara bütün timar adını vermiştir. Yine bunlardan başka imparatorluğun bir tarihî beslemek ve ona gelir sağlamak için toprak mülkiyeti dışında gelir kaynaklarıyla da timar sahibi olabileceğine tahrir defterlerinden örnek göstermiştir. Bu timar şekli bazen bir kıyı bölgesindeki

¹⁶ Ünal, *age*, s. 201-202.

¹⁷ Ünal, *age*, s. 202-203.

¹⁸ Beldiceanu, *age*, s. 31-33.

¹⁹ Yurtluk ve Ocaklık hakkında geniş bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 10, Ankara 1999, ss. 119-137.

²⁰ Inalcık, "Timar", s. 170.

toplanan kamışların gelirlerinden, gümrük ve tuzla gelirlerinden ya da dükkân kiralardan da oluşabilmekteydi.²¹

Timar gelirlerinin çoğu kırsal alanlardan tahsil edilmekle birlikte hem kırsal hem de kentsel kökenli gelirlerden oluşan timarlar da bulunmaktaydı. Yalnızca kentsel gelirden oluşan timarlar da mevcuttu. 1512'de Serez'de bir asesbaşı kilitle kapanan dükkânlardan aylık vergi tahsil ederken sirke, şarap ve hammaddelerden de aynı vergiler almaktaydı. Yine bir muhtesip ya da bir kale dizdarının kethüdası bir kentsel gelir kaynağından oluşturulmuş timar tasarruf edebilmekteydi. Tahrir defterlerine müracaat edildiğinde, genel olarak bilinenin aksine askerî timarlar dışında sivil timarlar da bulunmaktaydı. Sivil olarak tasarruf edilen timarları, ases, emir-i ahır, muhtesip, kadı, defterdar, korucu, hatip, müezzin, kilise görevlileri, keşişler, at ve deve yetiştiricileri, doğancılar, hatta kadınlar dahi tasarruf edebilmekteydi.²²

1.2. Tahrir İşlemleri Sonrası Timarın Tevcih Edilme Süreci

Osmanlı malî yapılanmasının başlıca kavramlarından olan tahrir, vergilerin ve mükelleflerin ismen tespiti için imparatorluğun çeşitli vilayetlerinde belirli aralıklarla gerçekleştirilen sayımları ifade eden bir terimdir. Sanayi öncesi pek çok devlet ve imparatorlukta hâkim olan geleneksel tarım toplumu yapısına bağlı olarak ülkenin vergi ve nüfus durumunu belirlemek amacıyla çeşitli sayımlar yapılmıştır. Mısır'da ve Akdeniz havzasının kadim medeniyetlerinde, Roma'da ve Ortaçağ Avrupa devletlerinde bu yöntemin kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı tahrir sistemi genel çaplı olması yanında ayrıntı ve düzen bakımından kendine has bir özellik taşımaktadır. Osmanlıların ilk tahrir işlemini ne zaman gerçekleştirdiği tam olarak bilinmemekle beraber, günümüze ulaşmış en erken tarihli arşiv malzemesi Hicri 835 (Miladi 1431) tarihli Arvanid (Arnavutluk) Sancağı Tahrir Defteri'dir.²³ Tahrir işlemi, timar sistemi ile doğrudan ilişkiliydi. Bu vergi ve kaynak tespit işlemi, timar sisteminin yürürlükte olduğu salyanesiz eyaletlerde yapılmaktaydı. XVI. yüzyılda imparatorluk dahilindeki salyanesiz eyaletler; Rumeli, Anadolu, Rum, Erzurum, Karaman, Dulkadir, Halep, Şam, Musul ve sair eyaletler iken timar sisteminin uygulanmadığı salyaneli eyaletler ise Mısır, Bağdad, Yemen, Habeş, Lahsa, Cezayir, Tunus eyaletleriydi. Erken dönemlerdeki tahrir defterlerinde ilk gerçekleşmiş sayımın ardından güncellenen sayım "ta'dil-i kânun-ı çiftâ ve bennâkân" olarak belirtilirdi. Yeni yapılan tahrir sonucu hazırlanan deftere "defter-i cedid", bir önceki hazırlanmış deftere "defter-i atik" ve tahririn yenilenmesiyle daha önceki zamanlara ait eski defterlere "defter-i köhne" adı verilmiştir.²⁴

Tahrir işleminin uygulanması süreci belirli bir program dahilinde işlemekte idi. Tahrir işine girişen il-yazıcı, görevlendirildiği vilayette bölgenin kadısı ve timarlılarını toplayarak teftişi birlikte yaparlardı. Tahrir işleminde hiçbir gelir kaynağının defterden hariç bırakılmamasına özen gösterilirdi. Sonraki aşamada elinde bir padişah beratı olan hasların mübaşirleri, zeamet ve timar, evkaf ve emlak sahipleri, muaf ve müsellemler vs. bir gelir tasarruf eden herkes ellerindeki beratları, defter suretlerini, temessükleri ve mahsulat defterlerini bu heyete teslim ederlerdi. Ellerindeki evraka göre yapılan teftişin ardından berat sahipleri reaya ile beraber üç yıllık gelir miktarını bir defter hâline getirip emine sunar, emin ise merkezden getirdiği eski mufassal defterler ile bunları karşılaştırır ve mahallinde reaya arasında teftiş ederek uygun bulduklarını, meydana çıkan fazlalıkları miktar olarak deftere kaydedirdi. Reyanın deftere kaydını sürecinde her sipahi, öncelikle kendi üzerine yazılmış olan bütün reyayı emin huzurunda toplar ve yalnızca vergiye tabi olan yetişkinler yazılırdı. Vergiye mükellef olmayan çocukları yazdırır ve gelir miktarını saklayarak az gösteren sipahilerin timarları ellerinden alınır ve mevkuf terimiyle kaydedilirdi. Zayid-zevaid olarak adlandırılan fazlalıklar ayrı bir deftere kaydedilir, eğer bu fazlalık timar sahibi tarafından bulunursa kendisine terakki yani zam yapılırdı. Defter tamamlandığında padişaha teslim edilirdi ve kendisine arz edilinceye değin hiç kimseye kâğıt ve tezkire verilmemesine özen gösterilirdi. Kadılar cizye ve haraç defterlerini il-yazıcıya teslim ederlerdi. Avarız vergisi için de her kadılıkta mükellefler ayrı ayrı tespit edilerek deftere kaydedilirdi. Tahriri yapılan bölgenin her türlü vergilerinin ne nispette ve nasıl alındığı, meydana gelen değişiklikler eski defterlerle mukayese edilip merkeze bildirilirdi. Merkezde nihai kararı padişah verirdi. Tahriri yapan il-yazıcının kimseden hediye almaması ve misafirlik kabul etmemesi, tahriri adalet üzere yapması son derece önemliydi.²⁵

Muharrir, tahrir işlemiyle ortaya çıkan defter-i mufassal, cizye defteri, zevayîd defteri ile sancak kanunnamesi müsveddelerini ve bölgesel narh hüccetlerini incelenip onaylanmak üzere merkeze getirtirdi. Merkezde hesaplar tamamlandıkça, ortaya çıkan bu gelir kaynakları dirlik sahiplerine hak edişlerine göre taksim edilirdi. Bundan önce tevzi ve tahsise dair hiçbir işlem yapılmazdı. Tevzi işlemi, hak sahiplerine ellerindeki padişah beratı ve emirler ile beylerbeyi yaftası esas tutularak yapılırdı. Beylerbeyi yaftası dirlik tevzii için zorunluydu. Çünkü beylerbeyi sipahilerin komutanı sayıldığından onun tezkiresi olmadan hiçbir timar tevcih

²¹ Beldiceanu, *age*, s. 27-28.

²² Beldiceanu, *age*, s. 30, 33-45.

²³ Bu defter Saruca Paşa oğlu Umur Bey tarafından yazılmıştır. Halil İnalçık tarafından 1982 yılında çok değerli bir mukaddime ile tipkibasım ve transkripsiyonu ile yayına hazırlanmıştır. Bkz. Mehmet Öz, "Tahrir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 39, 2010, s. 425-426.

²⁴ Ünal, *age*, s. 234-235.

²⁵ Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. XIX-XX.

OSMANLI TİMAR SİSTEMİNİN UYGULANIŞINDA YAŞANAN PROBLEMLERE DAİR BAZI TESPİTLER

olunamaz ve timarların son vaziyeti en güncel hâliyle merkezdeki icmal defterinde değil, beylerbeyi yanındaki defterde görünürdü. Bu sebeple beylerbeyi yaftası, timar tevziinde herkesin son hak ediş durumunu göstermek üzere verilmiş bir vesikaydı. İl yazıcı kendisine sunulan vesikalara tetkik ederek her bir dirlik sahibine hak ettiği miktarda gelir tahsis ederdi. Dağıtım bittikten sonra ayrı bir defterde her birinin ismi altında sadece bu gelirin miktarıyla nerede bulunduğunu tespit eder ve çoğunlukla başta timarın altında ufak bir tarihçesini yaparak son hak sahibine hangi vesikaya (berat-beylerbeyi bitisi) istinaden verildiğini belirtirdi. Bu yöntemle timar vahdetlerini yani kılıç birimlerini göstermek üzere timar sahiplerine göre düzenlenen icmâl defteri ortaya çıkmaktaydı.²⁶

Tahrir işlemlerinin, klasik dönemde fetih sonucu yapılan tahrirler dışında genel olarak 25-30 yıl aralıklarla yapıldığı dikkate alındığında bu işlemlerin sancakların durumuna göre merkezin gerekli gördüğü zamanda gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Tahrir işleminden sonra hazırlanan tahrir defterleri, klasik dönemde imparatorluk dahilinde timar sisteminin uygulandığı bölgelerde vergi mükelleflerine ait çeşitli bilgileri, tahsil edilmesi gereken vergileri ve kimler tarafından tahsil edildiğini gösteren sancak esasına göre düzenlenmiş en değerli arşiv kaynaklarından. Bu defterlerde vergi mükellefinin ödeyeceği miktarın yazımı yerine bennak-mücerred-caba-bive gibi hukukî statülerini belirten terimler kullanılırdı ki buradan da tahsil edilecek vergi miktarını hesaplamak mümkündür. XVI. yüzyılda klasikleşmiş formunu alan mufassal tahrir defterlerinde düzen olarak defterin başında genellikle bir mukaddime ve sancak kanunnamesi yer almaktadır. Yüzyılın son çeyreğinde ise defterlerin başına ayrıntılı fihrislerin eklendiği, merkez kazadan başlayarak sancağı oluşturan kaza ve nahiyelerin sıralandığı görülmektedir. Bir kazada ise öncelikle, eğer varsa merkez konumundaki nefis tabiriyle belirtilen şehir ya da kasaba, yoksa yine merkez durumundaki köy yazılırdı. Ardından şehir ve kasabaların mahalleleri, bu mahallerde kayıtlı yetişkin erkeklerin babalarıyla birlikte isimleri ve meslekleri belirtilirdi. Yetişkin nüfus, evli-bekâr ayırımına tabi tutulmaktaydı. Daha sonra kazalara ve köylere geçilirdi. Bu bölgeler bütün olarak yazılabildiği gibi, parçalanmış hisseler hâlinde de yazılmaktaydı. Ardından köyün adı, hasıl edenin hangi cins dirlikle tasarruf ettiği belirtildikten sonra, tahsil edilen dirlik dahilindeki vergi mükelleflerinin baba adlarıyla hukukî durumları yazılmaktaydı. (Mesela, Ali veled-i Mustafa - çift) Gayrimüslim mükellefler genelde hane ayırımına göre müzevvec-mücerred olarak kaydedilirken, Müslümanlar tasarruflarındaki toprakların miktarını (tam/bütün-nîm-bennak) ve medeni durumlarını belirtilen işaretle kaydedilirdi. Devamında köyün ya da hissenin toplam geliri ve bu geliri oluşturan çift-ispençe-bennak-mücerred-buğday-pamuk-deştânî vs. çeşitli vergiler yazılırdı. Mufassal defterlerin dışında yukarıda bahsedildiği gibi özet mahiyetindeki icmal defterleri düzenlenirken 1530 yılına tarihlenen muhtemelen I. Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında "Alaman Seferi" öncesi imparatorluğun genel durumunu öğrenmek amacıyla muhasebe-i vilayet defterleri derlenmiştir. Bu defterlerde sancak ve kazalardaki dirlikler, haslar, müstahfiz timarları, timar ve zeametler, evkâf ve emlak şeklinde toplu hâlde kayıtlı olup her kategoride olan yerleşim birimlerinin nüfusu, hâne ve mücerred ve sair şekilde toplam rakam olarak verilmiş ve yine toplam vergi geliri yazılmıştır. Tahrir sonucu meydana getirilen evkaf defterleri de vakıf olarak tahsis edilmiş yerleşim birimlerinin nüfus ve hasılatlarına dair bilgiler içermektedir.²⁷

Tahrir işlemi sonrası, hak sahibine dirliğin tevzi ve tevcih edilme sürecinin genelde kesin kurallara bağlı olmamakla birlikte esnek bir mahiyette olduğu söylenebilir. Timar, genel olarak askerî bir zafer eylemi içinde yararlılık gösterenlere verilmekte ya da yönetici sınıfa yakın olanlar timar tasarruf etme hakkına sahip olabilmekteydiler. Barkan'ın belirttiğine göre bir timar sahibi olmak için tek yol olarak kişinin "gönlünde kahramanlık olan garip yiğitlerden, sipahî hizmetkârı olup seferlere katılarak ve sınır boylarında askerî harekâta, fetihlerde bayrak dikmek, yarar esirler ele geçirmek ve başlar kesip çok kez yararlılığı ve kahramanlığının görülmesi" gerekmekteydi. Bunları gerçekleştirerek timar tasarruf etme hakkına kavuşan adayın arzını kural olarak taşrada bulunduğu sancağın alaybeyi hazırlardı. Timar bekleyen aday, şahsî olarak da arzihal sunup timar talebinde bulunabilirdi. Timar adayı, bulunduğu yerin sancakbeyinden ya da beylerbeyinden tavsiye niteliğinde mektup aldıktan sonra durum merkeze bildirilirdi. Merkez bunu onayladıktan sonra beylerbeyi tarafından timar tevcih edilecek kişiye tezkire verilirdi. Beylerbeyiler timar sistemi içinde merkezden sonra en yetkili makama sahiptiler. Başlangıçta onlar bütün timarları tevcih edip merkezde onaylatırken, Fatih Kanunnamesi'nde belirtildiği üzere timar ve zeametleri de tevcih edip arz ettiklerinden sonra arzlarının kabul edilmesinden bahsedilmiş, ancak 1530'lardan itibaren beylerbeyiler, yalnızca küçük yani tezkiresiz timarları tevcih etmekle yetkili kılınmışlardır. Ayn Ali Efendi'nin verdiği bilgilere göre, bir sipahinin 6.000 akçe ve üzeri timara hak sahibi olmak suretiyle beylerbeyinden alacağı tezkireyi Defterhane'ye gönderdikten sonra berat alacağını, 6.000 akçeden az geliri içeren timarları ise hak sahibi adayın beylerbeyinin verdiği beratıyla tasarruf edebildiğini belirterek bunun bir kanun-ı kadîm olduğunu ifade etmiştir.²⁸ Bir timarın tezkiresiz olarak tevcih

²⁶ İnalçık, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s. XX-XXI.

²⁷ Öz, *agm*, s. 426-428.

²⁸ Mehmet Doğan, "Osmanlı Timar Sistemi'nde Tevcih Prosedürü", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ÇAKÜSBED)*, C. 2, S. 1, Çankırı 2011, s. 2-5.

edilmesindeki son tutar 5.999 akçeydi. Bunun 1 akçe fazlası tezkireli olarak tevcih edilirdi. Tezkireli timarın onaylanması için de merkeze bir tevcih tezkiresi vermek gerekmekteydi. Merkeze başvurulduktan sonra divan uygun görürse bu tezkireyi onaylayıp timar sahibine beratı verilirdi. Tezkireyi alan sipahi 6 ay zarfında merkeze giderek beratını almazsa timarını tasarruf etme hakkını kaybederdi.²⁹

Timar, belirli koşullara bağlı olarak evlada intikal edebilirdi. Dirlik sahiplerinin hayatta iken oğullarına dirlik verilmesi adet değildi. Ancak ihtiyarlık ve hastalık nedeniyle hizmet etmesi uygun olmayan sipahi, yetiştirdiği oğluna timarını devredebilirdi. Devredilen bu timar, ek hisseleriyle birlikte son hâlini almış bir hâlde değil yalnızca sipahinin başlangıç timarı olan *kılıç* kısmı olabilirdi. Seferde şehit düşen sipahinin oğluna, yatağında ölenin oğluna nispeten daha yüksek timar verilirdi. Sipahi oğulları çocuk olsa bile timar sahibi olabiliydiler. Ancak büyümelerine ve savaşmaya hazır hâle gelmelerine kadar sefere bir cebelü göndermek zorundaydılar. Bir sipahi 7 yıl boyunca sefere katılmazsa tüm ayrıcalıklarını kaybederek reaya statüsüne girerdi. Bunların aksine her zaman hizmete kadir olup seferlere hazır bulunmalarına rağmen henüz bir timar elde edememiş olan sipahizadeler ya da mazul sipahiler, aradan ne kadar süre geçerse geçsin sınıflarının ayrıcalıkları gereği özel bir muameleye tabi tutulmaktaydılar.³⁰ Reaya statüsünden birisinin timar sahibi olmamasına son derece dikkat edilirdi. Ancak seferde yararlılık gösteren reaya kökenli gönüllüler ve garip-yiğitler ile akıncılar ve kale garnizonu mensupları kumandanlar tarafından timar için tavsiye edilebilirlerdi. 1578-1618 yılları arasında Avusturya ve İran'a karşı yapılan uzun soluklu seferler dolayısıyla askere olan ihtiyacın artması nedeniyle kumandanlar bu hususta daha hoşgörülü davranmışlar ve bunun sonucu olarak binlerce Anadolu Türk, Kürt ve diğer reaya, ayrıcalıkları olan bu sınıfa dahil olma fırsatını yakalamıştır. Sınıfa dışarıdan dahil olanlar hakkında çokça şikâyetler, I. Süleyman döneminde fermanlarda sıkça dile getirilmiştir. Bu sebepten sınıfa dahil olacakların artık sipahi kökenli olmasına yönelik kesin kurallar koyulmuştur. Ancak bu sınıfa erişmek ve dahil olmak isteyen binlerce eli emirli, sabırsız ve her an bozgunculuğa karışmaya hazır bir şekilde beklemekteydi. Bu kalabalık asi grup İnalçık'ın verdiği örneklere göre daha önceleri nasıl 1416'de Şeyh Bedreddin'in, 1511'de Şahkulu'nun ve XVI. yüzyılda Kızılbaşların isyanlarına dahil oldular ise 1593-1609'da da Anadolu'daki Celalî zümrelerine de dahil olmaktan ve zorla bu ayrıcalıklı sınıfa girmek için bozgunculuk yaratmaktan geri durmamışlardır.³¹

1.3. XVI. Yüzyılın Sonlarına Doğru Timar Sisteminde Yaşanan Çözümler

XVI. yüzyıldan itibaren imparatorluk düzeninin değişmeye başladığı, siyasî ve sosyal koşullar ile ekonomik darlığın sebep olduğu ağır bunalımlı havanın tüm Osmanlı coğrafyasında her sınıftan kişiyi etkileyerek birbirlerine karşı kanlı kavgalara başladıkları dönem olan "Celalî Kargaşası" sürecini Akdağ, kadı sicilleri ve mühimmeler ışığında etraflı bir şekilde incelemiştir. Düzenin bozulmasını memleketteki hammadde kıtlığı ve var olanların da kaçakçılık girişimleriyle harice çıkarıldığını, devletin ana para birimi olan akçenin Fatih devrinden beri sürekli ayarı ile oynandığı, normalde 100 dirhem gümüşten 269 akçe kesildiği ancak 1590'a gelindiğinde neredeyse dört katı olarak 950 akçe kesilerek değeri iyice küçülmüş olduğunu ifade etmektedir. Para veznindeki bu bozulmalara bağlı olarak Osmanlı vergi düzeni de sarsılmaya başlamış, eşya fiyatlarının artmasına rağmen halktan alınan şer'i ve örfî vergilerin miktarı değişmemiştir. Bu darlıktan halk da ciddi şekilde etkilendiğinden, para rayicine göre vergi düzenlemelerini yapmak işi büsbütün çıkmaza sürükleyebilirdi. Nitekim 1596'da Cağalazade Sinan Paşa tarafından koyun resminin bir kat artırılması girişimi kısmen denenince, şikâyetler ve çıkan ihtilaflar ekonomik darlığın yaratmış olduğu bunalımlı havanın ne derece geniş ölçekte olduğunu göstermektedir. Devlet, bu ekonomik darlık içinde artan masraflarını önlemek amacıyla mukataaları ve padişah haslarını genişletme çareleri aramış ve özellikle Anadolu tarafında bulunan tahrir görevlilerine rical hasları ve bütün timar dirliklerinden yeni tahrirler sonucu ifrazlar çıkartmaları hususunda talimat vermişti. İşte timar sistemine en büyük darbe bu ifraz meselesi olmuştur. Buna ek olarak bir başka darbe de I. Süleyman'ın devlet masraflarını azaltmak için aldığı bir kararla ulufeli kapıkullarının geniş ölçüde timara çıkmalarına izin verilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.³² İnalçık da bu ifraz meselesinin Fatih devrinde ilk örneklerinin görüldüğünü Hicrî 859 tarihli Aydın Defteri'nde örnek göstererek, ifrazın aynı zamanda ziyâde ya da nev-yafte terimleriyle de adlandırıldığını ifade ile ortaya çıkmasının nedenini doğal üretim artışı ve refah ile ilişkilendirmiştir. Ancak XVI. yüzyıldan sonra tersine bir hareketin görüldüğünü ifade etmiştir.³³

Yaşanılan ekonomik darlığa karşı alınan tedbirlerin düzeni iyileştirmedeği gibi tahrir ve tevzi sürecinde yapılan yolsuzluklar, vilayet ve sancak idarecilerinin kanun dışı vergiler tahsil etme girişimleri, devletin avarız vergilerinin tahsilini her sene uygulama kararı, uzun süren Avusturya ve İran savaşlarının yanı sıra denizlerde süren mücadeleler, dahilde büyük yıkımlara neden olmuş şehzade savaşları, faizciliğin her yeri sarmış olması fakir halkı büsbütün zor durumda bırakmış ve onların da topraklarını terk etmeleri sonucunda işsiz güçsüz asi,

²⁹ Ünal, *age*, s. 201-202, 206.

³⁰ Ünal, *age*, s. 206-207.

³¹ İnalçık, "Timar", s. 171.

³² Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celalî İsyanları"*, Cem Yayinevi, İstanbul 1995, s. 14.

³³ İnalçık, *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, s. XXVI.

OSMANLI TİMAR SİSTEMİNİN UYGULANIŞINDA YAŞANAN PROBLEMLERE DAİR BAZI TESPİTLER

eşkıya gruplarına dahil oldukları gibi ortaya çıkan bu topraklar kanunsuz uygulamalarla büyük çiftlik sahiplerinin servetlerini genişletmelerine imkan sağlamıştır. Nihayetinde eli boş kalan halk çiftbozan, levent ve suhte adlarıyla asiliğe ve eşkıyalığa sürüklenmiştir. XVI. yüzyılın başlarından itibaren başlayan bu çözümler, yüzyılın sonunda imparatorluğa toprak kaybettirmemişse de vilayetlerde çıkan isyanlar ve asayişsizlik memleketin harap ve müşkül bir hâle gelmesine neden olmuştur.³⁴

Devlet ve toplum düzenindeki bu çözümler devrin aydınları tarafından da sürekli dile getirilmiş ve çözümlere karşı çareler arama bağlamında yön verici mahiyette kaleme aldıkları nasihatnâme türü eserlerde konu sıkça işlenmiştir. Çözümlerin farkında olan aydınlar bizzat devlet dairelerinde ve üst düzey kadrolarda görev almış kişilerdi. Onlar, XV.-XVI. yüzyıllarda timar sisteminin düzgün bir şekilde işlediğini, ancak XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren devlet ve toplum düzenindeki çözümlerin görülmeye başlaması ile kendi ifadeleriyle “nizam-ı âleme ihtilâl ve reaya - berayaya infial” geldiğini “kanûn-ı kadîme” aykırı davranıldığını ve kesinlikle bunların düzelmesi için kanûn-ı kadîmin uygulandığı refah devrine dönüşmesi gerektiğini sürekli dile getirmişlerdir. Lütfi Paşa'nın Âsafnâme'si bu hususta ilk önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Eserin 1541'de kaleme alındığı kabul edilirse, imparatorluğun zirvede olduğu bir dönemde ilerleyen yıllarda çözümlerin yaşanacağına sebep sayılacak âlâmetlerin belirtilmesi bakımından oldukça önemli sayılmaktadır. Lütfi Paşa bu eserinde timar sistemiyle ilgili olarak, timar sahiplerinin sefere bizzat kendilerinin katılmaları, çocuk ve hasta olursa durumun farklı şekilde giderilmesi, 6.000 akçelik timarı olanın 2 cebelü, 20.000 akçelik zeamet sahibinin 4 cebelü getirmesi, halktan birisinin genel bir hizmette bulunmasından dolayı sipahiliği hak etmesi durumunda anne ve babasını, akrabalarını himaye etmemesi gerektiğini belirtmiştir. Kısa bir dönemin ardından Mustafa Âlî aynı sorunları Nushatü's-Selâtin adlı eserinde dile getirmiştir. 1609'da Ayn Ali Efendi de kaleme aldığı Kavânin-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân adlı eserinde timar sistemindeki çözümler hakkında, dirlik sahiplerinin sefere gitmeyip başka bir yere hizmete gönderildikleri ve sefer yoklamalarının doğru şekilde yapılmadığını iki ana sebep olarak göstermiştir. Kitâb-ı Müstetâb adlı eserde reyanın askerî sınıfa gelişigüzel dahil olması, sistemdeki çözümlenin başlıca nedenleri arasında gösterilmiştir. III. Murad devrinden başlayarak reyanın silah taşınması ve kul sistemine dahil olmasını engelleyici kanunlara uyulmamaya başlanması sonucu hem askerin kalitesinin düştüğü hem de halkın tarım hayatını bırakarak tüm parasıyla at ve silah edinip levend ve sekban olarak eşkıya Celâlî bölüklerine katıldıkları belirtilmiştir.³⁵

Osmanlı içtimâi hayatına dair önemli çalışmaları olan Akdağ, bir makalesinde, timar sisteminin XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bozulmaya başladığını ifade ederek, bunun sebepleri arasında, dirliklerin sipahiliğe yarar adaylara verilmeyerek padişah haslarına dahil edildiğini ve saray halkı, ümera, rical gibi yüksek kademedeki kişilere has olarak verildiğini, rütbeli kişilerin hizmetkârlarının bile dirlikler alma yoluna girdiğini ve bu nedenle seferlere eşecek sipahilerin sayılarının giderek azalmasını göstermiştir. Ayn Ali Efendi'den verdiği bir örnekle seferde 10 timara bir adam düşmediği hâlde, mahsül zamanı bir timara on adamın sahip çıktığını aktarmış ve artık timar sisteminin bu usulsüzlüklerle askerî bir teşkilât olmaktan çıktığı değerlendirmesini yapmıştır.³⁶

2. III. Murad Dönemi Timar Uygulamaları

2.1. Tahrir İşlemlerinin Tamamlanması ve Ortaya Çıkan İfrazın Taksimi

1574-1595 yılları arasında padişahlık yapan III. Murad'ın söz konusu saltanat yıllarında yaşanan timarla ilgili problemlere ve bunların çözümüne yönelik alınan kararlara dair önemli verilere, padişahın altıncı saltanat yılına rastlayan dönemine ait Divân-ı Hümayûn kararlarını içeren 46 Numaralı Mühimme Defteri'nden ulaşmaktayız.³⁷ Zikrolunan arşiv belgesi incelendiğinde 1581-1582 yılında imparatorluk dahilinde pek çok vilayet ve sancakta yeni yapılan tahrirlerin tamamlandığı anlaşılmakla beraber, tahrir neticesinde ortaya çıkan gelir fazlalığı olan ifrazın havâss-ı hümayûna, sancakbeyi ve beylerbeyi haslarına, defterdarlara ve bir kısmının da boşta bekleyen timar adaylarına dağıtılması yönünde kararların alındığı görülmektedir. Bu husus ile ilgili yazılmış hükümlerde beylerbeylerine, defterdar ve il-yazıcılara sürekli olarak dağıtım işleminin adaletli bir şekilde yapılması, timar alacak kişilerin hak ettiklerinden fazlasını almalarına engel olunması ve bu sebeple havadan dolma, yani şişirme beratlarına itibar edilmemesine değinilirken timar sahiplerinin birbirlerinin timarlarını ele geçirmek için başkalarına timar edindirme girişimlerine fırsat verilmemesi ve genel olarak padişah, sancakbeyi ve beylerbeyi haslarına taksim edilen ifrazdan geriye kalan gelirler dağıtıldığında havâss-ı hümayûna yaramayan yerlerden dağıtılması emri verilmiştir. Ayrıca dirlik dağıtımı yapılırken mutlaka timar

³⁴ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyânları"*, s. 56-74. genel olarak bkz. s. 33-114.

³⁵ Mehmet Doğan, “Osmanlı Timar Sistemi'nde Muasırlarının Gözünden Değişme ve Çözüm”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ÇAKÜSBED)*, C. 10, S. 2, Çankırı 2019, s. 151-153.

³⁶ Mustafa Akdağ, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (AÜDTCF)*, C. 3, S. 4, Ankara 1945, s. 420-421.

³⁷ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) *Mühimme Defteri* (A.DVNS. MHM. d) MD 46, H. 989-990/M. 1581-82. (Bundan sonra BOA, MD 46 olarak gösterilecek).

D. VOLKAN KARABOĞA-RECEP BOZDOĞAN

adayının beylerbeyi tarafından verilen yaftalarına göre işlem yapılması gerektiği bildirilmiştir. Bu hususta verilecek örnekler arasında Karaman eyaleti uygun görülmüştür. Nitekim Karaman beylerbeyine gönderilen hükümde, vilayette tahrir edilmesi ferman olunan Akşehir, Beyşehir, Kayseri, Kırşehir ve Niğde sancaklarının tahrir işlemlerinin tamamlanıp muhasebelerinin merkeze arz edilmesinin ardından 22 Ramazan 989 tarihinde dağıtım işleminin yapılması ferman olunmuş ve buna göre sancakların zaim ve sipahilerinin yaftalarının verilmesi, yaftalarına göre de il-yazıcıdan tezkirelerini ihraç edip berat ettirmeleri istenmiştir. Kimsenin havadan dolma (düzmece-şişirme) beratlar ile hak ettiğinden fazlasını tasarruf etmemesi gerektiği yönünde karar alınmıştır.³⁸

Tahrir sonucu ortaya çıkan gelir ve ifrazın taksimiyle ilgili hükümler oldukça fazladır. Bu sebepten tahriri tamamlanmış bu sancakları tabloda ortaya çıkan ifrazla birlikte göstermek uygun görülmüştür.

Tahrir ve Tevzi İşlemlerinin Gerçekleştirildiği Vilayet ve Sancaklar	Ortaya Çıkan İfraz	İfrazın Taksimi
Kastamonu ve Mentеше Sancakları ³⁹	Kastamonu 50 bin akçe Menteşe 40 bin akçe	Zeamet ve timar tasarruf edenlere
Karaman ⁴⁰	300 bin akçe	100 bin akçe havâss-ı hümâyûna 70 bin akçe Karaman hazine-i âmire defterdarı Nuh'a, 130 bin akçe hak edenlere (zeamet ve timar tasarruf edenlere)
Ayaş (Ankara) ⁴¹	800 bin akçe	200 bin akçe havâss-ı hümâyûna 200 bin akçe sancakbeyine 400 bin akçe bölgeyi şeneltmek üzere 250 kişiye timar olarak
Haleb ⁴²	800 bin akçe	500 bin akçe havâss-ı hümâyûna 300 bin akçe Antalya sancağı haslarına
Trablusşam ⁴³	-	Tamamı havâss-ı hümâyûna (miktar belirtilmemiş)
Erzurum ve Gürcistan ⁴⁴	-	-
Bosna, Hersek ⁴⁵	Hersek'in taşlık ve verimsiz olduğu, aynı zamanda veba salgının olduğu nedeniyle 312 bin akçe kesir çıktığı (açık verdiği) belirtilmiştir. ⁴⁶	-
Manastır ve Ohri Sancakları ⁴⁷	36 bin akçe	Zeamet ve timar tasarruf edenlere

³⁸ BOA, MD 46, Hüküm No: 343, s. 168.

³⁹ BOA, MD 46, Hüküm No: 106, s. 53.

⁴⁰ BOA, MD 46, Hüküm No: 756, s. 331.

⁴¹ BOA, MD 46, Hüküm No: 476, s. 220.

⁴² BOA, MD 46, Hüküm No: 758, s. 331.

⁴³ BOA, MD 46, Hüküm No: 759, s. 332.

⁴⁴ BOA, MD 46, Hüküm No: 760, s. 332.

⁴⁵ BOA, MD 46, Hüküm No: 327 s. 156.

⁴⁶ BOA, MD 46, Hüküm No: 715, s. 313.

⁴⁷ BOA, MD 46, Hüküm No: 472-473, s. 219.

**OSMANLI TİMAR SİSTEMİNİN UYGULANIŞINDA YAŞANAN PROBLEMLERE
DAİR BAZI TESPİTLER**

Alacahisar ve Vulçitrın Sancakları ⁴⁸	Alacahisar 30 bin akçe Vulçitrın 35 bin akçe	Havâss-ı hümâyûna, ümeraya, zeamet ve timar tasarruf edenlere
Silistire ⁴⁹	-	-
İzvornik, (il-yazıcıdan kaynaklı pek çok hatanın yapıldığı ve sürekli görev değişikliği görülmektedir.) ⁵⁰	47 bin akçe şüpheli ya da yanlış ⁵¹	-
Mora, Mizistire ve Yanya ⁵²	250 bin akçe	Zeamet ve timar tasarruf edenlere
Tımsıvar ⁵³	-	-

Tablo 1- 1581-1582 Yılları Arasındaki Tahrir Neticesinde Ortaya Çıkan İfraz'ın Sancaklara Göre Vaziyeti

Yukarıda tabloda işaret edilen vilayet ve onlara bağlı sancaklara bakıldığında imparatorluk genelinde tahrir işlemlerinin güncellendiği anlaşılmaktadır. Hükümlerden çıkarılan bilgilere göre pek çoğunda ortaya çıkan ifraz miktarının açıklandığı ve bu miktarın kimler arasında paylaşılacağı görülürken, Karaman örneğinde verildiği gibi kimsenin hak ettiğinden fazlasını tasarruf etmeye girişmemesi tüm hükümlerde dile getirilmiştir.

2.2. İzvornik⁵⁴ Sancağı'nda Şüphe Duyulan Tahrir ve Tevzi İşlemi

Tahrir işlemlerinde zaman zaman sorunlar yaşandığı açıktır. Bazen halkın asilik ederek sayıma katılmadığı, bazen timarlıların gelirlerini sakladıkları, il-yazıcıların yanlış hesaplamalar yaptıkları ya da rüşvet ve iltimasla sayımdaki verileri saptırdığı görülmekteydi. Defterde karşılaşılan tahrir ve tevzi ile ilgili en çok şikâyet İzvornik sancağı il-yazıcısı zaim Mehmed hakkında olmuştur. Yapılan işlemlerde hatalı olmasının yanında pek çok kişinin yanı sıra devlet malının da hakkına girdiğinden yerine Kopan sancağı zaimlerinden Ömer'in tayin edilip kendisinin görevden alıkonularak elinde bulunan defterleri Ömer'e teslim etmesine dair emir, İzvornik sancakbeyine, İzvornik, Tuzla ve Dimitrofça ve tahriri emrolunan diğer yerlerin kadılarına gönderilen hükümde bildirilmişti.⁵⁵ Kayıtlarda mevcut il-yazıcısına dair tespitlerin değişkenliği dikkat çekici özelliكتedir. Defterde İzvornik ile ilgili bulunan hükümlerde, 2 yıldan beridir süren İzvornik'in tahririnde aslında il-yazıcı Mehmed'in bu işten anlamadığı, havâss-ı hümâyün için 47 bin akçe ifraza mukabil, ortaya 1 akçe dahi çıkmadığı, her sipahinin ikişer üçer defa tezkirelerinin değiştirildiği, mukataa ve çiftliklerin bağlandığı, deftere gerek olmadığı hâlde muaf ve müsellemler kaydettiği ve bu sebeple devlet malına külliye zararları olduğu yine gayrimüslim reayadan cizye akçesini defterdekenden fazla olarak alıp ölümleri defterden çıkarmadığı gibi bir nahiyede havâss-ı hümâyûna bağlı 15 köyün kaçtığı ya da kaybolduğu belirtilmiş ve cizyeden topladığı 4-5 yük akçeyi Hazine-i Amire'ye teslim etmek yerine bu parayla ticaret yaptığı haberi, yeni il-yazıcı Ömer'e gönderilen hükümde görülmektedir. Bu hükümde de zaim Mehmed ve yanında görevli olan kâtip Osman'ın görevden alındığı, yeni il-yazıcı Ömer'den karışıklıkların düzeltilmesi ve adaletli bir dağıtım yapılması bildirilmiştir.⁵⁶

İlerleyen tarihlerde toplanan Divân'da, Bosna beylerbeyi Ferhad'ın gönderdiği mektuba göre Mehmed'in tahrir ve tevzi işlemini adaletli bir şekilde yaptığı, dirlik sahiplerinin ondan razı oldukları arz edildiğinden bu kez Ömer'in görevden feragat ettirilerek Mehmed'in tekrardan göreve geçmesi emri verilmiştir.⁵⁷ Başka bir Divân toplantısında, Mehmed'in işi adaletli bir şekilde yapmadığı, kâtip Ali'nin de görevden feragat ettiği ve bu sebeple görevin bir kez daha Ömer'e verildiği ve kâtip olarak da sipahi Hürrem'in göreve geldiği görülürken,⁵⁸

⁴⁸ BOA, MD 46, Hüküm No: 157, s. 82.

⁴⁹ BOA, MD 46, Hüküm No: 757, s. 331.

⁵⁰ BOA, MD 46, Hüküm No: 114, s. 58.; Diğer hükümler :138, 308, 309, 414, 415.

⁵¹ BOA, MD 46, Hüküm No: 138, s. 71.

⁵² BOA, MD 46, Hüküm No: 305, s. 148.

⁵³ BOA, MD 46, Hüküm No: 576-577, s. 257.

⁵⁴ İzvornik, bugünkü Sırbistan ile Bosna-Hersek sınırında Drina nehrinin sol tarafında yer alır. Kaynaklarda *Zvornik* adıyla bilinen bölgeyi, Osmanlılar 1460'ta fethettiler. Bölge, askeri ve idari açıdan iyi konumda bulunduğundan burayı kaza merkezi yaptılar. Bosna, Sırbistan ve Macaristan yollarının kesiştiği bir coğrafi özelliğe sahip olan İzvornik, 1480'de aynı adlı sancağın merkezi oldu. Bu dönemde İzvornik'te 550 civarında askerden oluşan bir Osmanlı birliği bulunmaktaydı. Ancak XVI. yüzyılın ortalarına doğru şehrin önemi azalınca asker sayısı da giderek düştü ve güvenlik daha çok mahalli timar sahiplerinin sorumluluğuna bırakıldı. Tuz ve gümüş madenleri bakımından zengin olan İzvornik Sancağı, 1580 yılından 1833 'e kadar Bosna vilâyetine bağlı kalmıştır. Bkz. Nenad Moacanin, "İzvornik" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, C. 23, s. 553-554.

⁵⁵ BOA, MD 46, Hüküm No: 114, s. 58.

⁵⁶ BOA, MD 46, Hüküm No: 138, s. 71.

⁵⁷ BOA, MD 46, Hüküm No: 308-309, s. 149.

⁵⁸ BOA, MD 46, Hüküm No: 414, s. 196.

Mehmed'e gönderilen bir hükümde elinde bulunan tüm evrakı Ömer'e teslim etmesi emredilmiştir.⁵⁹ Hürrem'in de önceki il-yazıcı Mehmed ve kâtip Osman ile kiliselerden devlet için fazla akçe aldıkları, 1582-1583 yıllarında tertip edilen 47 numaralı defter'de görülmektedir.⁶⁰

Görüldüğü üzere İzvornik'in tahririnde gönderilen mektuplar, arzlar ve şikâyetler sürekli olarak tahrir işleminin iki kişi arasında değişmesine neden olmuştur. Sonraki yılların mühimmeleri incelendiğinde Ali adlı bir kâtipin, görevden alınan Mehmed ve Hüseyin'in yerine görevlendirildiği⁶¹, (M.1583-1584) 48 numaralı defter'de bu kez il-yazıcılık görevinin zaim Hürrem'de olduğu ve kendisine dirlik dağıtımının adaletli bir şekilde yapılması gerektiği 24 Recep 990 tarihinde kayıtlı hükümde emredilmiştir⁶². Sancağın tahririnde görevde bulunmuş olan kâtip Sarı Osman ve Hürrem'in fukaranın haklarına girmelerinden dolayı kendilerinden şikâyet edildiği⁶³ yine daha sonra reayanın Sarı Osman ve kardeşi Ali 'den şikâyetçi olmaları üzerine bu şahısların Diyarbakir'e firar ettikleri bilinmektedir.⁶⁴ (M.1583-1584) 49 numaralı defter'de ise il-yazıcı Sarı Osman ve kâtip Hürrem'in defteri karmakarışık bir hâle getirdikleri, Ömer'in tahriri hak üzere işlem gerçekleştirdiği ve herkesin ondan razı oldukları haberi verilirken, Sarı Osman ve Hürrem'in teftiş edilmesi hakkında Bosna beylerbeyine emir gönderilmiştir.⁶⁵ Nitekim ilgili hükümlerden de anlaşılacağı üzere, söz konusu dönemde İzvornik, tahrir ve tevzi işlemlerinde oldukça sorun yaşayan sancak olmuştur diyebiliriz.

2.3. Dirlik Dağıtımında Yaşanan Sorunlar

Tahrir ve tevzi işlemlerinde karşılaşılan önemli sorunlardan bir diğeri, gelir tasarruf edenlerin sebepsiz yere görevden azledilip yerine görevi hak etmeyen kişilere verilmesi durumudur. Bu hususta Arnavut Belgradı kadısının merkeze gönderdiği mektuba göre, kalenin dizdarı, kethüdası, neferleri ve bölükbaşları kaledeki görevlerinde bulunmalarına rağmen sebepsiz yere azledilmişler, yerlerine ise beyler kethüdası kendi istediği kişilere, hizmete kadir olmayanlara ve aynı zamanda kalede sakin olmayanlara arzlar vererek bunlara berat edindirmiş, mahsul zamanı beratlarını ibraz ettiklerinde “*gediklerimizin mahsulü elimizdeki fetvâ-yı şerife göre hakkımız iken, alınarak bize zulm ediyorlar*” diye şikâyet etmeleri üzerine divan tarafından Rumeli Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde, genel tevcih prosedürleri hatırlatılarak, bir gedik düştüğünde kale dizdarı sancakbeyine, sancakbeyi de beylerbeyine (kendisine) arz etmediği sürece başka birisinin arzıyla kimseye gedik tevcih etmemesi emredilmiştir.⁶⁶ Benzer bir durum Avlonya'ya bağlı Delvine'de bulunan gedikler mahlûl (boşta) kaldığında, eli-emirli sipahi oğullarına ve bilfiil gedige mutasarrıf olanların dirliklerinin sebepsiz yere alınıp hizmete kâdir olmayanlara verildiğinin öğrenilmesi üzerine Avlonya sancakbeyi ve Delvine dizdarına, bir gedik mahlûl olduğunda hizmete kâdir olmayanlara verilmemesi emredilmiştir.⁶⁷

Dirlik dağıtımı esnasında yaşanan sorunlardan biri de timar ve zeamet sahiplerinden tahrir esnasında dirliklerinden çıkarılan ifrazın geliri olmayanlara verilmeyerek, bazı kayırmalar ile kendilerine geri verildiği ya da daha fazla hisselerin zam yoluyla kendilerine tevcih edilerek adaletli bir dirlik dağıtımının yapılmadığı sorunudur. Alacahisar'da gerçekleşen bu adaletsiz tevzi işlemine divân, sancağın il-yazıcısı olan zaim Hüseyin'e gönderdiği hükümde bundan sonra ziyadeye dayanan timar ve zeametlerin himaye edilmeyerek tevzi ve taksiminde adaletli bir şekilde yapılması emredilmiş, aksi hâlde beyan edilecek özürlerin kabul edilmeyeceği, sadece azledilmekle bırakılmayıp başkalarına da ibret olması için gereken cezayı alacağı bildirilmiştir.⁶⁸

Timar dağıtımı esnasında genelde il-yazıcılar ve sipahiler arasında anlaşmazlıklar yaşanırken bazen de sancakbeyi ve sipahiler arasında anlaşmazlıkların yaşandığı görülmektedir. Nitekim Erzurum vilayeti dahilinde Tortum sancakbeyi ile sipahileri arasında defterde tüm ayrıntılarıyla yazılmış bir hükümde; Tortum sancağı sipahilerinin zeamet ve timarları daha önce Gürcistan meliklerinden Alessandır'ın padişahın huzuruna gelerek İslâmîyeti kabul edip Mehmed adını aldıktan sonra, kendisine Tortum sancağının önceki sancakbeyi haslarının verilmesi üzerine, kendisi “*adı geçen sancak benim kadîm yurdum ve ocağımdır*” diyerek 600.000 akçe ile kendisine verilmesini rica etmiştir. Bu isteği kabul edilerek icmalli haslarından ayrı bir şekilde eksiklikleri Tortum sancağının zeamet ve timarlarından tamamlanarak tekrar berât-ı şerif verildikten sonra, sipahiler padişahın huzuruna gelerek “*otuz yıldan beridir tasarrufumuzda olan dirliklerimiz alınmıştır*” diyerek zulme uğradıklarını şikâyet etmeleri üzerine divân tarafından icmalli haslar haricinde bunların timar ve zeametlerine

⁵⁹ BOA, MD 46, Hüküm No: 415, s. 196.

⁶⁰ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) *Mühimme Defteri* (A.DVNS. MHM. d) MD 47, H. 990/M. 1582. (Bundan sonra BOA, MD 47 olarak gösterilecek) Hüküm No: 595, s. 247.

⁶¹ BOA, MD 47, Hüküm No: 401, s. 166.

⁶² BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) *Mühimme Defteri* (A.DVNS. MHM. d) MD 48, H. 990-991/M. 1582-1583. (Bundan sonra BOA, MD 48 olarak gösterilecek) Hüküm No: 118, s. 42.

⁶³ BOA, MD 48, Hüküm No: 1067, s.367.

⁶⁴ BOA, MD 48, Hüküm No: 1081, s.372.

⁶⁵ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) *Mühimme Defteri* (A.DVNS. MHM. d) MD 49, H. 991/M. 1583, Hüküm No: 266, s.76.

⁶⁶ BOA, MD 46, Hüküm No: 2, s. 2.

⁶⁷ BOA, MD 46, Hüküm No: 430, s. 202.

⁶⁸ BOA, MD 46, Hüküm No: 102, s. 50.

OSMANLI TİMAR SİSTEMİNİN UYGULANIŞINDA YAŞANAN PROBLEMLERE DAİR BAZI TESPİTLER

ilişilmesin diye hükm-i hümâyün gönderilmiştir. Sonra her tımarlı tımarına mutasarrıfken Mehmed diğer Gürcistan meliklerinden Simon'u altı aya değin getireceğini ve itaat etmek üzere başka maddeleri dahi şart eylemesi üzerine sipahilerin timar ve zeametleri tekrar ona verilmesinden sonra, sipahilerin eli boşta kaldıkları ve “*bir seneden fazla vakit geçtiği halde Mehmed'in teminatını verdiği şartların bir maddesini dahi gerçekleştirmeye kadir olmadığı ve bu sebeple dirliklerimiz sebebsiz yere alınarak zulm edilmiştir*” diyerek şikâyet etmeleri üzerine Mehmed'e Hrnisi sancağında haric ez-defter ve temessüksüz zaptedilen altı parça köyler ve adı geçen livânın yeniden tahrir olmasından sonra ortaya çıkacak ifrazdan sancakbeyi Mehmed'in icmalli haslarının 600 bin akçeliğe erştirilmesine ferman verilmiştir. Bu hususta vilayet il-yazıcısına dahi ayrı bir hükm-i hümâyün yazıldığından dolayı eli boşta kalan alaybeyi, zaim ve sair sipahilerin ellerinde olan kadimî beratlarına göre hayatta olup mevcut olanların, sancakbeyi Mehmed'in haslarına dahil edildiği zamanda ellerinde mevcut olan zeamet ve timarları tekrar onlara verip ve eski beratlarına göre tasarruf ettirerek sancakbeyi tarafından dirliklerine ilişilmemesi, vefat edenlerin ve diğer timar alanların zeamet ve timarların sancakbeyi Mehmed'e verilmesi emredilmiştir. Ayrıca vilayette mevcut olan zeamet ve timarların sancakbeyinin haslarına ilhak olunduğu zamanda ellerinde bu kadar zeamet ve timarları var ise o miktarın yaftelerinin verilmesi, sonradan ilhak olunan hisseler ve tevcih olanların ve başka timar alanların yaftelerinin verilmemesi emredilmiştir.⁶⁹

Bilindiği üzere timar tasarruf hakkı elde etmek için seferde büyük bir özveri ile hizmet etmek gerekmektedir. Ancak bazen iltimasla ve rüşvetle bunun aksine gelişmeler yaşanabilmekteydi. Nitekim Budin beylerbeyine gönderilen bir hükümdede, küffar ile gerçekleşen çoğu savaşlarda orduda hizmette bulunup yoldaşlık edenlerin deftere kaydedilmesi gerekirken bunların yerine bazıları ortaya akçe koyarak ve bazıları da iltimas ile savaşların gerçekleştiği sancağın dışında başka beylerbeylik ve sancaklarda zeamet tasarruf edenlerin yazılıp sancakbeyinin defteri kendisine ulaştığında bazı kayıtların bozulup değiştirildiği ve kendisinin dahi emriyle birçok kişinin deftere yazılarak yoldaşlık edenlerin çoğunun mahrum kaldıkları haber alınması üzerine bu hususta mesuliyetin kendisine ait olduğu bildirilmiş ve bundan sonra bu hususa dikkat edip beylerbeyliğe tabi sancakbeylerine, serhadlerde bir savaş gerçekleştiğinde yoldaşlık edenleri bir deftere kaydetmeleri, bunlar haricinde farklı sancaklarda olan kişileri kayırma ve iltimas ile deftere kaydetmemeleri emredilmiştir. Bunun aksine gerçekleşecek bir gelişme olduğunda gönderilecek yoldaşlık defterlerinin hiç birisinin kabul edilmeyeceği ve buna ek olarak mesul sayılıp türlü azarlanma ve kınanmaları hak edeceği bildirilmiştir.⁷⁰

Yapılan yeni tahrirle birlikte dirlik dağıtımı esnasında timar tasarruf edenlerin timarları, haksız yere ellerinden alınmasının yanı sıra kendilerine daha verimsiz ve güvenlik açısından tehlikeli bölgelerde timarlar verilebilmekteydi. Nitekim Budin beylerbeyine gönderilen hükümdede, Hatvan Kalesi'nin dizdari, kethüdası ve diğer hisar-erlerinin merkeze gönderdikleri mektuba göre il-yazıcı, kendilerinin kaleye yakın olan timarlarını sebebsiz yere ellerinden alarak başkalarına vermesinin yanı sıra kendilerine darülharb ve uzak yerlerde timarlar vererek ve daha sonra İstanbul'a geldiğinde verdiği timarlara kuvvetli kişileri müşterek ederek kendileri “*bize ziyade gadr ve hayf*” olmuştur diye şikâyet etmeleri üzerine divân, olayın tüm ayrıntılarıyla araştırılıp merkeze arz edilmesini ve haklarında verilecek karar ne olursa, ona göre iş tutulması emredilmiştir.⁷¹

Fitne ve fesada karışma eğilimi gösterenlere timar tevcihinin yapılmaması yönünde uygulamanın olması, devletin timar tevcihi konusundaki hassasiyetini açıkça göstermektedir. Konu ile ilgili olarak Kıbrıs'ta fitne ve fesattan geri durmayan yeniçerilerden süvari olan Cafer Mehmed için bütün yayabaşlıları ve odabaşlıları onun bu davranışlarına şahit olduklarını bildirmeleri üzerine beylerbeyine yazılan emirde, fitne ve fesattan geri durmayan ve eşkıyalık edene timar vermenin doğru olmayacağı bildirilmesinin yanında bu husus soruşturulduktan sonra suçu sabit olanların ulufelerinin kesilmesi, sicile kaydedilerek merkeze gönderilmesi ve sonra haklarında gerekli kararın verileceği bildirilmiştir.⁷² Devlet, böylece timar tevcihatında oluşacak problemleri erkenden önleme stratejisi izlemiştir.

2.4. Serbest Timarlarda Yaşanan Asayişsizlik

Defterdeki timar ile ilgili kayıtlarda serbest timarlarda yaşanan suçların, bu timarların basit timarlara göre bazı ayrıcalıklarının olması sebebiyle artış gösterdiği ve suç işleyen kişilere müdahale etmede zorlanıldığı, kanunların uygulanmasında aksaklıklar yaşandığı görülmektedir. Bölge ahalisinin çektiği zorluklar ve kanun uygulayıcılarının yaşadıkları sıkıntılar onları son sözü söyleyecek ve kararı verecek kurum olan Divân-ı Hümâyün'a başvurmalarını gerektirmiş ve buradan çıkacak karar ile serbest timarlara sığınan suçluların timar sahiplerinden teslim alınmasından sonra hukukî açıdan yargılanmalarının tamamlanması ve cezalarının verilmesine yönelik kararlar alınmıştır. Suçluların serbest timarlara sığınmalarıyla ilgili verilecek ilk örnek

⁶⁹ BOA, MD 46, Hüküm No: 118, s. 60.

⁷⁰ BOA, MD 46, Hüküm No: 230, s. 119

⁷¹ BOA, MD 46, Hüküm No: 317, s. 152.

⁷² BOA, MD 46, Hüküm No: 65, s. 33.

Üsküp'ten olacaktır. Sancak dâhilinde pek çok kalpazan ve eşkıyanın türemesi ve halkın bunlardan şikâyetçi olarak mahkemede yargılanmalarını istemesi üzerine bunların firar ederek serbest köylere sığındıkları ve sahiplerinin de bunları koruyarak teslim etmediklerinin öğrenilmesi üzerine Divân, o andan itibaren kendi yazılı reayasından olmayıp dışardan serbest timarlara iltica edenlerin korunmaması gerektiğini ve eğer fesada karışanların arasında kendi reayalarının olması durumunda ise şer'an idam ya da uzuvların kesilmesi cezalarını hak edenlerden bedel olarak akçe alıp serbest bırakılmalarını emretmiştir.⁷³

Serbest timarlar, bünyesindeki esnekliklerden dolayı suç işleyenlerin her zaman sığınağı olmuştu. Suç işleyen bir kişi, serbest timar sahibine biraz akçe vermekle şer'i ve örfi hukukun gazabından Divân'da hakkında ağır bir karar çıkmadığı müddetçe korunmaktaydı. Defterde, suçluların serbest timar sahiplerine sığındığı bir olay da Sığla sancağında yaşanmıştır. Sancakta bulunan kadılara gönderilen hükümde, sancak dahilindeki çoğu köyün havâss-ı hümayûna bağlı serbest köyler olduğu ve bu sebeple eşkıyası ve haramzâdesinin çok olup âmillerin mallarını çaldıklarını, evlerini basıp zulmettiklerinden sonra serbest statüdeki yerlere sığınarak âmillere biraz akçe vererek küreğe verilmekten kurtuldukları ve bu sebeple işledikleri fesatların yanlarına kaldığının ifade edilmesi üzerine Divân, artık serbest timar sahiplerinin kendilerine sığınan fesat ehli eşkıyaları sancakbeyinin adamları ve subaşlarına teslim etme hususunda zorluk çıkarmamalarını istemiş ve bunlar kendi reayasından ise haklarında şer'en ve örfen gereğinin yapılmasına karar vermiştir.⁷⁴ Bolu sancağında da aynı durumun yaşandığı görülmektedir. Divân, Bolu sancakbeyine ve kadılarına gönderdiği hükümde hakkında idam hükmü verilmiş fesat ehlinden bedel alınarak serbest bırakılmalarını kesinlikle yasaklamıştır.⁷⁵

2.5. Reayaya Yapılan Zorbahklar

Timar düzeni içinde reayanın sipahiye ve dolayısıyla devlete karşı pek çok yükümlülükleri vardı. Ancak bu düzen içinde köylü ve yoksul halka salınan kanun dışı vergiler, çeşitli işlere zorlayıcı istihdam girişimleri ya da dirlik sahiplerinin gelirlerini iltizam olarak başkalarına vermesi halkı zor durumda bırakmaktaydı. Nitekim padişaha gönderilmiş bir arzıda, beylerbeyi ve sancakbeyi haslarının iltizama verilmesi yasak olduğu hâlde Anadolu beylerbeyinin emr-i şerife aykırı olarak kendi haslarını terakki ve dirlik şartı ile bazı fesat ehline iltizam olarak verdiği ve bu suretle fukara halkın zulme uğradığı haberi verilmesinden dolayı, arzıda yazılı durumun etraflıca araştırılması ve reayaya zulmeden subaşlarının uzaklaştırılarak zulme son verilmesi ve reayadan kanuna aykırı her ne alındıysa eksiksiz bir şekilde sahiplerine geri iade edilmesi emredilmiş bunun aksine olacak girişimlerin olması durumunda ise sorumluluğun Anadolu beylerbeyine ait olacağı sert bir dille bildirilmiştir.⁷⁶

Yoksul köylü halkın haddinden fazla vergi ödemeye maruz kaldığı durumlar çok kez görülmekteydi. Kastamonu ve Menteşe sancaklarının il-yazıcısı olan eski Küre kadısı Hasan'a gönderilen hükümde: Kastamonu'da defter-i atik'e göre çift resminin 15 akçesi ve nim çiftin 7,5 akçesi ve 18 akçelik çiftli bennâkin 5 akçesi ve 13 akçelik caba bennâkin 5 akçesi sancakbeyine gelir olarak kaydedilmiş ve ilkbaharda vergi toplamaya çıkan sancakbeyinin 10-15 atlı adamı reaya üzerine giderek kendilerine toplanması gereken vergilerden başka gayrı reşid akçesi, arpa akçesi, boğaca akçesi adlarıyla her kişiden 8'er akçe daha aldıkları belirlenmiştir. Nitekim bu durumun reaya açısından fazlasıyla zulüm doğurduğu tespiti divan kayıtlarına yansımıştır.⁷⁷ Yine bir başka hükümde halkın cezaı bir vergi olan deştânîyi, hiç kimsenin hayvanının başkasının ekili arazisine zarar vermediği hâlde ödemeye zorlandığı görülmektedir. Nitekim Kastamonu ve Menteşe sancaklarında timarlıların bazılarında 5-6 kadılık reayasının deştânîsinin hasıl olarak kaydedildiği, her bir kadılığın deştânîsi birer ayda âmiline vermekle zikrolunan ayda âmilleri köy köy gezerek reayanın davarları kimsenin terekesine ve sair hasatlarına girmeyerek zarar vermedikleri hâlde zorla akçelerini alarak zorbalık ettiklerinin öğrenilmesi üzerine bundan sonra adı geçen sancakların sipahi timarlarının deştânîlerinin tekrar köy sipahilerine defter-i cedîdde kendilerine hasıl kaydedilmesi emri verilmiştir.⁷⁸ Bu sancaklar ile ilgili bir şikâyetin merkeze gönderilmesi, halkın ne kadar zor duruma düştüğünü göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir. Menteşe sancağındaki serbest olmayan timarlarda ağnam vergisinin sancakbeyi ve timarlılar ile yarı yarıya paylaştırıldığı, tahsil etmek için sancakbeyi adamlarından 7-8 kişilik atlı grubun reaya üzerine giderek onların bedavadan yem ve yemeklerini, koyunlarını alarak zulmetmeleri üzerine halkın artık koyun ve keçi beslemekten vazgeçtiği merkeze bildirilmiştir. Divân, bu hususta Menteşe'nin serbest olamayan timarlarında ağnam vergisini defter-i cedîdde timarlılara kaydedip sancakbeyi için ise dirlik dağıtımı esnasında havâss-ı hümayûna yaramayan ifrazdan bedel verilmesi emredilmiştir.⁷⁹

Reaya, Rumeli yakasında da, sancakbeyi adamlarının zulmüne uğramaktaydı. Sancaktaki timarlılar ve hisar-erlerinin merkeze gönderdiği mektuba göre, timarlıların bulunduğu köylerde sancakbeyinin adamları

⁷³ BOA, MD 46, Hüküm No: 112, s. 57.

⁷⁴ BOA, MD 46, Hüküm No: 117, s. 58.

⁷⁵ BOA, MD 46, Hüküm No: 125, s. 64.

⁷⁶ BOA, MD 46, Hüküm No: 139, s. 72.

⁷⁷ BOA, MD 46, Hüküm No: 108, s. 54.

⁷⁸ BOA, MD 46, Hüküm No: 222, s. 116.

⁷⁹ BOA, MD 46, Hüküm No: 223, s. 116.

OSMANLI TİMAR SİSTEMİNİN UYGULANIŞINDA YAŞANAN PROBLEMLERE DAİR BAZI TESPİTLER

kalabalık atlılarla ve kadı muhızlılarıyla birlikte gezerek reyanın bedavadan yem ve yemeklerini alıp, poklon adını verdikleri arpa ve otluklarını, koyun ve kuzularını alarak onları zorla kendi hizmetlerinde kullandıklarının öğrenilmesi üzerine, bu faaliyette bulunulmaması için defalarca emr-i şerif gönderildiği hatırlatılarak, reyadan ne alınırsa bölgesel narha göre akçe ile alınması ve onların zorla kendi hizmetlerinde çalıştırılmaması emredilmiştir.⁸⁰ Defterde yeni fethedilip henüz tahrir edilmediği hâlde Kağızman reayasından hem beylerbeyi hem de sancakbeyi adamları ve vilayetin sipahileri cerime, ağnam gibi vergiler olarak reaya üzerinde zulüm ve zorbalıklarını eksiltmediklerinden dolayı, Kağızman kadısına gönderilen hükme göre il-yazıcının bölgeye varıp vergileri saptayınca kadar reyadan bir ferde zorluk yaşatılmaması ve rencide edilmemesinin emredildiği görülmektedir.⁸¹

Çiftçi halkın işleyecek toprağı olmadığı durumlarda başka köydeki işlenebilecek arazilere yöneldikleri bilinen bir durumdur. Ancak reayaya geldiği arazinin timar sahibi tarafından kanuna aykırı olarak vergi teklif edildiği görülmektedir. Karaman il-yazıcısına yazılan hükümde, Kırşehir’de defter-i atikte işaret edilen kişilerden bahisle yerleşik oldukları yerde toprakları olmadığından başka köyde veya mezrada toprak tasarruf etmeye girişmeleri durumunda, tahrir esnasında yerleşik olduğu yerde üzerine çift resmi yazılıp köye hesap edilmişken işlediği toprağın sipahisi “sürdüğün toprak benimdir” diyerek “çift resmi talep etmemeli, sadece öşründen sorumlu olmalıdır” denilmesine ve kanunnamesinde “çift resmi yerleşik olduğu köy sipahisine hesap edilmiştir” diye yazılmasına rağmen, il-yazıcı bu hususu kanuna muhalif bularak, kanun üzere tahrir ettiğinden çift resmi yazılan sipahiler “eski defterde bize yazılmışdır, kanuna muhalif yazarsın” diye bahane ve inat eylediklerini beyan etmiştir. Bu durum üzerine Kırşehir’in o mevcut kanununun kaldırılması ve sancakta tahrir edilen resm-i çift’in kadim gereği sair memleketlerde yürürlükte olan *kanun-ı tahrir* ve tashihi sağlanıp buna karşı bahane ve inat eden sipahilerin uzaklaştırılması, kulak asmayıp kanuna aykırı teklif ve bahane eyleyenlerin ise yazılıp arz edilmesi emredilmiştir.⁸² Yine sakin oldukları köy dışında toprak işleyen köylü halk iki ayrı sipahiye vergi yetiştirmek zorunda kaldığı ve bunun onlar için ne kadar zor olduğu belirtilmiştir. Karaman’da gerçekleşen bu sorun, defter-i atike göre bazı köylerde sakin olan reyanın köy toprağında işlediği yerlerin öşr-i sâlâriyyesi başka sipahiye, rüsûm-ı örfiyyesi de kendi sipahilerine yazıldığı ve neticede bir köylünün iki farklı sipahiye yazılmış olduğu, bunun büyük bir zulüm olduğundan bahisle bu vergilerin köylünün sakin olduğu köyün sipahisine verilmesinin rica edilmesi üzerine, bir köylünün iki ayrı sipahiye şer’î ve örfî vergi mükellefi olarak yazılmaması emredilmiştir.⁸³

2.6. Dirlik Sahiplerinin Vergi Tasarrufu Hususunda Yaşadıkları Sorunlar

Timar düzeniyle ilgili olarak karşılaşılan önemli sorunlardan birisi de büyük dirlik sahiplerine, tasarrufları dahilindeki araziler ve gelir kaynakları üzerinde bazı timar sahiplerinin hak iddia edip tasarruf etme girişimidir. Nitekim Bender sancakbeyi Mehmed Beğ’in gönderdiği mektuba göre, Turla ve Sarısu arasında olan bölgedeki bazı vergi gelirleri (öşr-i gallat, kovan, mahi, ispençe, harman, çift, cürm-ü cinayet, bad-ı heva, yâve ve kaçkın, beyt’ü-l mal-ı gayb ve mal-ı mefkûd-ı Müselmanan ve Gebran, resm-i hanâzir ve dönüm-ü bağat ve öşr-i şıra vs.) kendinin haslarına 50 bin akçe olarak hasıl kaydedildiği, vali olanlar bile açıklandığı üzere padişah beratıyla tasarruf ederlerken, Boğdan Voyvodası tarafından adı geçen bölgedeki hınzır ve mahi vergilerine ilişildiği öğrenilmiştir. Bu durum karşısında bölgenin Bender sancağına dahil olmadan önce mahir taylarının Akkirman eminlerince tasarruf edildiği beyan edilerek, Bender’e dahil olduktan itibaren ise sancakbeyinin tasarruf ettiğinin bilgisinin alınması üzerine, Mehmed Bey’in sancağının mahsulüne voyvoda adamlarından kimsenin ilişmemesi yönünde emir düzenlenmiştir.⁸⁴

Denizli ve Kütahya çevresindeki kasaba ve köylerde, Vezir Mehmed Paşa’nın tasarruf ettiği haslara, zamanla beylerbeyi subaşalarının da dahil olması, bir dizi problemleri de beraberinde getirmiştir. Nitekim bölgedeki ahalinin taciz edilmesi ve Mehmed Paşa’nın bâd-ı hevâ vergilerine ilişilmesi üzerine bu vaziyeti engellemeye yönelik divan kararı alınmış ve bu doğrultuda Mehmed Paşa’nın tasarruf ettiği topraklarına ve vergilerine ilişilmemesi emredilmiş, emre uymayanların ise hak ettikleri cezaları alacağı bildirilmiştir. Defterde devam eden bir hükümde Tavşanlı civarında Mehmed Paşa’nın haslarına ve mahsulüne bazı sınır anlaşmazlıkları bahane gösterilerek ilişildiği görülmektedir. Divân, yine Paşa’nın haslarına ilişilmemesine yönelik karar vermiştir.⁸⁵ H. 988-989/ M.1581-1582’de yine Mehmed Paşa’nın tasarruf ettiği hasları dahilinde olan Baklan kazasına bağlı Çakallu ve Yazır köylerinin mahsulâtını, Ferhad ve Kalburcu Nurullah adlı kişiler vekaleten tasarruf ederlerken bölgesel narha göre bir miktar mahsulün vergisi alındıktan sonra kendileri tezvire sülûk ederek (yalana başvurarak) ellerinde mevzu ile alakalı fetva olduğunu ileri sürmeleri ve adı geçen meblağın şer’e

⁸⁰ BOA, MD 46, Hüküm No: 549, s. 245.

⁸¹ BOA, MD 46, Hüküm No: 339, s. 166.

⁸² BOA, MD 46, Hüküm No: 432, s. 203

⁸³ BOA, MD 46, Hüküm No: 448, s. 209.

⁸⁴ BOA, MD 46, Hüküm No: 122, s. 62.

⁸⁵ BOA, MD 46, Hüküm No: 126, s. 64.

aykırı olarak kendilerinden alındığını iddia etmeleri üzerine, konunun araştırılıp bunların emre aykırı vaziyette müdahil olmalarının önlenmesi yönünde Honaz, Çal ve Baklan kadılarına hüküm gönderilmiştir.⁸⁶

Beylerbeyleri arasında da gelir tasarruf etme hususunda anlaşmazlık çıkabilmekteydi. Defterde Çıldır ve Tiflis beylerbeyleri arasında Çıldır'a bağlı 4-5 köyün Vezir Mustafa Paşa zamanında Tiflis Beylerbeyi Yusuf'a arpalık olarak tevcih edildiği ve bunun Sinan Paşa tarafından da yinlendiği hâlde Çıldır Beylerbeyi'nin "buralar benim kadim yurdum ve ocağımdır" diye Yusuf Bey'in tasarruf etmesine engel olduğunun öğrenilmesi üzerine Divân, Yusuf Bey'in tasarrufuna kimsenin engel olmamasına karar vermiştir.⁸⁷

Diğer taraftan bazı kale garnizonu birliklerinin tasarruf ettikleri timar gelirlerine, ağaları tarafından bazı bahanelerle sahip çıkılıp ele geçirildiği görülmektedir. Nitekim Kıbrıs Adası ve Magosa Kalesi müstahfızları, topçuları ve cebecilerinin timarlarına ait olan öşr-i hububat ve diğer mahsülü zamanında tahsil etmeye giderken, ağaları tarafından kaleden yabana (dışarı) gitmek olarak görüldüğü bahanesiyle ele geçirilmesi olayının Divân'a bildirilmesi üzerine bu olayın teftiş edilmesi, eğer böyleyse timar sahiplerinin kendi yakınlarından birini vekil tayin ederek timarlarını o şekilde tasarruf etmeleri ve görevli oldukları kaleyi terk edip, kendi başına gezmemeleri emredilmiştir.⁸⁸

2.7. Usulsüz Timar Tasarrufu, Vergi Bağışıklığı ve Bazı Yükümlülüklerden Muaf Olma Girişimleri

İmparatorluk dahilinde koyun yetiştiricileri ve sürücülerinin şehirlerin, özellikle de baş şehir İstanbul'un et ihtiyacını temin etmek üzere sözleşmeli olduğu koyun miktarını zamanında getirerek karşılamaları gerekmektedir. Mühimme defterlerinde bu konu hakkında yazılmış pek çok celep hükmü bulunmaktadır. Bu hükümler genelde ayrıntılı ve etraflı bir biçimde kaleme alındığından defterlerde uzun metinler hâlinde düzenlenmiştir. Timar sistemi açısından bu hükümler incelendiğinde, celeplerin yükümlülüklerinden muaf olmak için bir yolunu bularak ellerine emir alıp sipahi, akıncı, vakıf reayası vs. statülere eriştikleri görülmektedir. Nitekim Rumeli'nin sağ kolunda bulunan kadılara yazılan bir hükümde, koyun yetiştiricilerinin ellerindeki koyunları vermemek için bir yolunu bularak düzmece emirler ile sipahi, yağcı, gözcü, akıncı ve hatta Medine vakıflarına bağlı olduklarını belirterek kendilerini üzerlerindeki yükümlülüklerden muaf göstermeye kalkıştıkları Divân'a bildirilmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki sisteme kanunsuz yollarla dahil olmak çok da zor olmasa gerekir.⁸⁹ Aynı girişimlerin Prizren, İskenderiye, Ohri ve Dukakin sancaklarında da yaşandığı görülürken⁹⁰ yine Selanik, Kalkan, Usturumçi, Yenice-i Vardar, Florina, Manastır, Pirlepe ve sair yerlerde bulunan doğancı, korucu ve celeplerin "sipahi olduk" diyerek üzerlerine takdir kılınan koyunları verme hususunda zorluk çıkardıkları bilinmektedir.⁹¹

Sahte ya da süresi geçmiş beratlar ile dirlik tasarruf etme girişimi bazen görevlilerin gözünden kaçan bir husustu. Nitekim Aydın ve Karaburun kadısına gönderilen bir hükümde, daha önce merkeze gönderdikleri mektuba göre Sultan Yıldırım Bayezid'in vakıf reayasından olup adı geçen vakfın defterinde kuşaktan kuşağa raiyyet kaydedilmiş Abdi oğlu Yusuf'un, babası adına berat bularak Aydın sancağına bağlı Sart nahiyesindeki Çakırca köyü ve diğer yerlerde 5.000 akçelik timar tasarruf ettiği merkeze bildirilmiştir.⁹²

2.8. Timar Tasarruf Etme Hakkını Kazanma ve Kaybetme

Bir gelir tasarruf etme hakkı devlete yararlılık göstermekten geçmekteydi. En önemlisi orduya seferde yoldaşlık etmek, harap hâldeki bir kaleyi tamir ya da bir köyün ihyasında emek sarf etmek önemli hizmetler arasındadır. Ancak bu gibi durumların da suistimal edilme ihtimali olmaktadır. Nitekim yarar hizmette bulunanların yerine iltimasla ve rüşvetle başkaları timar tasarruf etme hakkını elde edebilirlerdi. Divân, bu gibi sorunların yaşanmaması için hizmette bulunmayanların arz edilmemesi hususunda emirler göndermiştir. Bunlardan biri Bosna beylerbeyine yazılan hükümde belirtilmiştir. Sınırlarda ulufe tasarruf edip ya da yoldaşlıkta bulunanlardan dirlik rica edenlerin boyları ve kıyafetleri yazıldıktan sonra arza eklenmesinin gerektiği, yoldaşlıkları karşılığında defter ya da mektupla arz eyledikleri bilgilerinin ayrıntılı bir şekilde yazılması lüzumu, aldatıcı ve düzmece bilgilerin yanı sıra yoldaşlık edenler timara arz edildiğinde bilfiil gedik tasarruf edenlerin yazılarak, savaşta bulunmayan ve kendi havalarında gezenlerin ise yazılmaması emredilmiştir. Ayrıca bir kişinin açıkta kaldığı öğrenilirse tüm mesuliyetin kendine ait olup azledileceği bildirilmiş ve hükmün birer örnekleri Budin, Tımsıvar, Semendire, Sirem, Zigetvar, Kopan, Peçuy, Mohaç, Seksar, Simentorni, İstolni Belgrad, Estergon, Hatvan, Segedin, Gola, Lipova, Vidin, Alacahisar, Hersek, İzvornik, Vulçitrin, Üsküp, Köstendil beylerinin yanı sıra Şhrizol, Diyarbekir, Haleb ve Trablusşam beylerbeylerine de gönderilmiştir.⁹³

⁸⁶ BOA, MD 46, Hüküm No: 128, s. 66.

⁸⁷ BOA, MD 46, Hüküm No: 150, s. 78.

⁸⁸ BOA, MD 46, Hüküm No: 175, s. 92.

⁸⁹ BOA, MD 46, Hüküm No: 68, s. 34.

⁹⁰ BOA, MD 46, Hüküm No: 543, s. 243.

⁹¹ BOA, MD 46, Hüküm No: 797, s. 347.

⁹² BOA, MD 46, Hüküm No: 775, s. 337.

⁹³ BOA, MD 46, Hüküm No: 354, s. 173.

OSMANLI TİMAR SİSTEMİNİN UYGULANIŞINDA YAŞANAN PROBLEMLERE DAİR BAZI TESPİTLER

Hizmette ihmalden dolayı timar kaybetme olayları görülmekteydi. Ancak devlet, bu tecrübeli askerleri hemen gözden çıkarmamakla birlikte belirli koşullara bağlı olarak timarlarını geri alabilmekteydi. Bazen bu koşullar yerine getirilse dahi timar tasarruf etmelerine mani olacak ve bir yolla haklarını tasarruf etmek isteyecek kişiler de her zaman ortaya çıkabilmekteydi. Bu bağlamda Erzurum beylerbeyine gönderilen hükümden de anlaşılacağı üzere, Şirvan savunmasında bazı zaim ve timarlıların ölmesi ya da emre itaat etmemek suretiyle firar etmeleri gerekçesiyle dirliklerinin ellerinden alınması gündeme gelmiş ve bu durum, söz konusu dirliklerin, Vezir Osman Paşa tarafından, Şirvan savunmasına katılanlara tevcih edilmesine dair kararın alınmasına sebep olmuştur. Fakat dirlikleri ellerinden alınanlar, firar etmediklerini ve Kars Kalesi'ni tamir etmekle meşgul olduklarını beyan ederek Paşa'nın tevcihatına engellemeye yönelik tavırda bulunmuşlarsa da Divân'ın aldığı karar, Osman Paşa'nın tevcihatına itiraz edilmemesi gerektiğine yönelik olmuştur.⁹⁴

Bazen geri tevcih etme hususunda sunulan tezkire ve temessüklerin karışıklığı işlerin zorlaşmasına neden olabilmekteydi. Nitekim daha önce Şirvan üzerine Vezir Mustafa Paşa öncülüğünde düzenlenen seferde Erzurum'da olan zaimlerin ve timarlıların, top çekme, kale tamirinde görev alma konusunda üstün çaba göstermekte iken Paşa seferden döner dönmez muhafazaya tayin olunanların ve Şirvan'da kalanların da geri çekilmeleri dolayısıyla Mustafa Paşa, geri çekilenlerin Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın tezkiresiyle verilen timarlarını ellerinden almış, ancak Kars Kalesi'ni tamir etmeleri koşuluyla da önceki zeamet ve timarlarının yeniden kendilerine verileceği hususunda ahkam-ı şerif verilmiştir. İşte bu durum timar tezkire ve temessüklerinin güvenilirliği hususunda karmaşanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim divân tarafınca, Kars Kalesi'ni tamir etmek koşuluyla söz konusu şahısların affedilip timarı tekrar verilecek kişinin elindeki temessükü itimat olunacak cinsten ise hak ettiği üzere tasarruf etmesine, hak kimin ise ona verileceği hususunda izin verildiği kararı bildirilmiştir.⁹⁵

Timar tasarruf elde etme hakkına erişmekte, seferde yoldaşlık etmiş olmanın önemi yukarıdaki örnekte anlaşılmaktadır. Bunun aksine sefer hizmetinde bulunmayan bir dirlik sahibinin geliri ister düşük ister yüksek olsun, dirliğini kaybetme olasılığı oldukça fazladır. Öyle ki, bir zaimin timarını kaybetmesi üzerine başka bir zaimin yeni yapılan tevcihi tanımayarak, yeni dirlik sahibinin adamlarına saldırması durumu hayli dikkat çekici bir durumdur. Trablusşam'a bağlı Selimiye sancakbeyi Nimetullah Bey'in merkeze gönderdiği mektupta, Humus'da 50 bin akçelik dirlik tasarruf eden Mehmed'in doğu seferine katılmamasından ötürü timarının mahlul yani boşta kalması üzerine, timarının sancakbeyinin oğlu Ahmed'e verilerek berat ettirilip adamları tasarruf edecek iken Humus zaimlerinden Murad, savaş aletleriyle adamların üzerine yürüyerek onlara zulmetmiş ve birinin ölmesine dahi neden olmuştur. Fesat ehli olan bu zaim hakkında divân, gerekli soruşturmanın yapılmasından sonra ilgili şahıs hakkında verilecek emrin beklenmesini Trablusşam beylerbeyine bildirmiştir.⁹⁶ Timar tasarruf hakkını kaybetme konusu ile ilgili olarak bir benzer hüküm de Kars beylerbeyine gönderilmiştir. Buna göre beylerbeyliğe bağlı olan sancakların çoğunun boş ve harap olduğu, sancakbeylerinin de ancak kendi sancaklarının korunmasına yetecek güçleri olduğu belirtilerek, bir karışıklık baş gösterdiği zaman, duruma müdahale etmek için yararlanılacak askeri birliğin sadece Kars kullarından tedarik edildiği haberi verilmiştir. Kul tafesi haricinde sipahi ve ümera sınıfından kimsenin bu hizmet için hazır bulunmayışı, Erzurum'dan ihraç edilen kul sınıfına mensup askerlerin de evlerini ve ailelerini görev bölgelerine taşıyamamaları, onların aldıkları görevden geri durmak için bazı bahaneler ileri sürmelerine zemin hazırlamıştır. Divân-ı Hümâyûn, vilâyetin ve ona bağlı sancakların güvenliğinin sağlanması noktasında aksamaya neden olan, hizmette aktiflik koşulunu ihlâl eden bu gelir sahibi askerlerin timar, gedik ve ulûfelerinin ellerinden alınacağını, bu vazifelere askerlik hizmetine layık olanların getirileceğini bildirmiştir.⁹⁷

2.9. Bir Türkmen Aşiretinin Timar Sistemini Engelleyici Faaliyeti

Timar düzeninde askerî kuvvet sağlamanın yanında tasarruf edilecek bölgenin ihya edilmesi ve şen olması da en önemli amaçlardan biriydi. Ancak bu düzenin kurulması bazı göçer aşiretlerini zarara uğratmaktaydı. Geniş otlaklara ihtiyacı olan göçer aşiretlerin geçim kaynağını hayvancılık oluşturmaktaydı. Defterde Orta Anadolu'da bir Türkmen aşiretinin meraları olduğunu iddia ettiği arazinin timar olarak dağıtılıp ihya edilmesine karşı oldukları görülmektedir. Nitekim bu hususta Rum beylerbeyine, Sivas ve Koyluhisar kadılarına gönderilen hükümde, il-yazıcı Nuh ve mübaşir olan Mehmed Çavuş, Uzun Hasan'dan beridir harabe bırakılan Ayaş'ın tahrir edilmesinin ardından ortaya çıkan 800 bin akçelik dirliğin 200 bin akçeliği havâss-ı hümâyûna, 200 bin akçeliği sancakbeyi ve geriye kalan 400 bin akçeliği ise şeneltilmek üzere 250 kişiye timar olarak verildiğinde, bir Türkmen aşiretinin timar alanların yaptıkları evleri ve mescidleri yıktıkları öğrenilmiştir. Aşirete bunun nedeni sorulduğunda kendilerine hayvan otlatmak meranın yetersiz olduğunu, Ayaş ve civarının kendilerine timar ya da yıllık olarak verilmezse her türlü ihya girişimine karşı koyacaklarını, çiftçilikle uğraşanların ekinlerini

⁹⁴ BOA, MD 46, Hüküm No: 542, s. 243.

⁹⁵ BOA, MD 46, Hüküm No: 636, s. 279.

⁹⁶ BOA, MD 46, Hüküm No: 357, s. 175.

⁹⁷ BOA, MD 46, Hüküm No: 673, s. 293.

D. VOLKAN KARABOĞA-RECEP BOZDOĞAN

bozacaklarını, evlerini ve mescitlerini harap edeceklerini söyleyerek tehditte bulunmaları üzerine Divân, bu zorbalığa fırsat verilmeyip bölgenin ihya edilmesinin sağlanmasını emrederek, fesada ve zorbalığa girişenlerin yakalanıp küreğe konulmak üzere merkeze gönderilmesini bildirmiştir.⁹⁸ Nitekim devlet, mera alanı olan yörelerin şeneltilmesi ve bayındır duruma getirilmesi konusunda kararlı durum sergileyerek bu tavra karşı oluşacak herhangi bir vukuat karşısında derhal tedbirin alınması yönünde siyaset izlemiştir.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî, ekonomik, sosyal ve toplumsal ilişkilerinin düzenlenmesinde temel belirleyici sistemlerden biri olan timar, şüphesiz imparatorluğun altın çağı olarak bilinen, tüm kurumların ve sistemlerin düzgün işlediği dönemde büyük fetihlerin gerçekleşmesinde oldukça etkili olmuştur. Ancak mevcut sistemin, zamanın ihtiyaçlarına göre kendini yenileyememesi, timar sisteminde çözümlere sebep olmuş, zaman içinde daha da belirgin duruma gelen iltimas, rüşvet, haksız yere vergi talebi, seferden ve hizmetten feragat etme gibi eylemlerin artık sıradan hâle gelmesi durumu, söz konusu sistemin işlerliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Araştırmada ana hatlarıyla sistemin özelliklerine ve bozuluş sürecine değinilirken, merkeze alınan 46 Numaralı Mühimme Defteri'ndeki hükümlerin tahlili çalışmanın sınırlarını teşkil etmiştir. Defterde tetkik edilen hükümlerden çıkarabildiğimiz veriler kapsamında, timar ve tahrir sisteminin yürürlükte olduğu vilayet ve sancakta sistemin nasıl uygulandığı, kimlerin görevlendirildiği, sistemde ne tür sıkıntılarla karşılaşıldığı konularına değinilmeye çalışılmıştır.

Tahlil edilen timar ve tahrir sistemiyle ilgili hükümler kapsamında, sistemin uygulandığı çoğu eyalette tahrir işlemlerinin güncellendiği ve yeni gelir dağıtımlarının yapılacağı bilgilerine ulaşılmaktadır. Ancak bu işlemlerde sıkıntıların hiç yaşanmaması için sıkı tedbirlerin alınması gerektiğini belirten ifadelerin sıklıkla tekrarlanması, bu arızaları tecrübe etmiş bir bürokrasinin varlığını göstermektedir. Bu sistemin işleyişindeki aksaklıklar hakkında imparatorluk pek çok olayı tecrübe etmiştir.

Güncellenen tahrirler sonucu ortaya çıkan yüksek miktardaki ifrazların, defterde sürekli havâss-ı hümayûna ya da bazı sancakbeyi ve beylerbeyi haslarına ilave edilmesi hususuna dair emirler dikkat çeken durumlardan biridir. Öyle ki bu ifraz meselesi timar sistemine büyük zararlar vermiştir. Bunun yanında haksız ve adaletsiz gelir dağıtımı pek çok vilayet ve sancakta görülen bir sorun hâline gelmiştir. Tasarrufundaki gelir birimleriyle yetinmeyen dirlik sahiplerinin, çoğu kez yoksul halktan türlü bahanelerle vergi almaya giriştiği yine defterdeki çeşitli hükümlerden anlaşılmaktadır. Buna karşılık Divân-ı Hümayûn'dan çıkan kararlar, imparatorluk dahilinde uygulanagelen kanunları hatırlatıcı nitelikte olmuş ve muhataplarına her daim bu kanunlara riayet etmeleri gerektiği noktasında önemli roller üstlenmiştir.

Tahrir işlemi sonrasında gerçekleşen dirlik dağıtımında il-yazıcıların görevini kötüye kullanması sonucunda ortaya çıkan olumsuz neticeler, padişahın yoksul halka kadar tüm sınıfın etkilendiği İzvornik sancağı örneğinde açıkça görülmektedir. Sıkıntıyı ortadan kaldırmaya yönelik alınan kararlar, çözüm odaklı olmasına rağmen sistemin çok hassas dengelerde işlemeden dolayı alınan kararların aksayan tarafların çözümüne ilişkin yetersiz kalabildiği de olabilmekte idi. Bu vaziyet, devletin sadece arazi teşkilatı alanını değil aynı zamanda üretim ve vergilendirme alanlarını da derinden etkilemekte idi.

Dirlik taksiminde karşılaşılan sıkıntılar sadece timarlılar ve il yazıcılar arasında yaşanmamakta, timarlı ile sancakbeyi arasında da anlaşmazlıklar ortaya çıkabilmekte idi. Nitekim Gürcistan'ın nüfuzlu beylerinden bazıları Osmanlı hâkimiyetini kabul ettikten sonra kendilerine tayin edilen haslardaki eksikliklerin, sancağın timar ve zeamet sahiplerinden çıkarılarak tamamlanması, dirlik sahiplerini İstanbul'da padişahın huzuruna çıkartacak kadar iktisadi anlamda zor duruma düştiklerini göstermektedir. Daha çok gelir tasarruf etme isteği, dirlik sahiplerini kanunsuz yollara başvurmaya itebilmekteydi. Büyük dirlik sahiplerinin vergi tahsildarları, halktan kanun dışı düzmece vergiler almakla kalmayıp, fırsat buldukları takdirde ihtiyaçlarına dahi el koymaya cesaret edebilmekteydiler. Yine il-yazıcıların yeni bir gelir kaynağı çıkarmak amacıyla hisseler halinde farklı köylerden derlediği dirlikler, müşterek timarların ortaya çıkmasına neden oluyordu. Bu da çiftçi halkın birden fazla sipahiye karşı vergi ve diğer hizmetler bakımından yükümlülüğün artmasına yol açmaktaydı.

Dirlik sahipleri kadar belirli hizmetleri yerine getirme konusunda sözleşmesi olan koyun ve hayvan sürücüleri (celep) de kanunsuz yollara girişebilmekteydiler. Ellerindeki hayvanları bir yolla edindikleri muafiyetlik barındıran sipahilik, akıncılık, vakıf reayası gibi statülerle İstanbul'a ucuza ya da kendilerince zararına getirmekten kaçınmaya çalıştıkları, defterde çok kez zikredilmiştir. Demek ki timar sistemi, kanunsuz işlemler için bazı kişiler tarafından bir araç olarak da kullanılmıştır diyebiliriz. Diğer taraftan kale tamiri, bir bölgenin ya da köyün ihyâsı gibi hizmetler, kişilere dirlik tasarruf etme hakkını sağlamaktaydı. Ancak bu durumdan dolayı hayatlarının zorlaştığını belirten Türkmenlerin ise, ihyâ girişimine müdahale etmesi sistemin işlerliği üzerindeki farklı bir problemi de ortaya çıkarmakta idi.

⁹⁸ BOA, MD 46, Hüküm No: 476, s. 220.

OSMANLI TİMAR SİSTEMİNİN UYGULANIŞINDA YAŞANAN PROBLEMLERE DAİR BAZI TESPİTLER

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), 46 Numaralı Mühimme Defteri

BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), 47 Numaralı Mühimme Defteri, *yalnız 401 ve 595 numaralı hükümler.*

BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), 48 Numaralı Mühimme Defteri, *yalnız 118 ve 1067 numaralı hükümler.*

BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), 49 Numaralı Mühimme Defteri, *yalnız 266 numaralı hüküm.*

BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), MAD Maliyeden Müdevver Defter 9, *yalnız v. 163.b'deki kayıt.*

Kitap ve Makaleler

AKDAĞ, Mustafa, "Timar Rejiminin Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (AÜDTCF)*, C. 3, S. 4, Ankara 1945, ss. 419-431.

_____, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celalî İsyânları"*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

BELDICEANU, Nicoara, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, çev. M. Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara 1985.

DOĞAN, Mehmet, "Osmanlı Timar Sistemi'nde Muasırlarının Gözünden Değişme ve Çözülme", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ÇAKÜSBED)*, C. 10, S. 2, Çankırı 2019, ss. 149-173

_____, "Osmanlı Timar Sistemi'nde Tevcih Prosedürü", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ÇAKÜSBED)*, C. 2, S. 1, Çankırı 2011, ss. 1-11.

ERDOĞAN, Emine, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2004.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

İNALCIK, Halil, "Timar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 168-173.

_____, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

KARABOĞA, D. Volkan, *Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nde Tarım*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2010.

KARACA, Behset, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Isparta, 2002.

KILIÇ, Orhan, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 10, Ankara 1999, ss.119-137.

KILIÇBAY, M. Ali, *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Teori Yayınları, Ankara 1982.

MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990.

MOACANİN, Nenad, "İzvornik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul 2001, ss. 553-554.

ÖZ, Mehmet, "Tahrir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, ss. 425-429.

_____, "XV-XVI. Yüzyıllar Anadolu'sunda Tarım ve Tarım Ürünleri", *Kebikeç*, S. 23, Ankara 2007, ss.111-128.

ÜNAL, M. Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2017.

_____, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

